

FÖRROCHNU

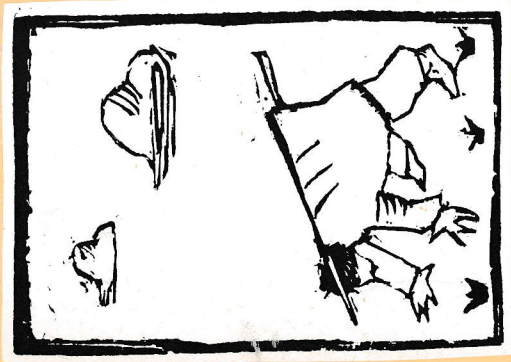
TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 1 1983 PRIS 20KR

Slöjden i skolan

Fosterbarn berättar

Röntgenkristallografi

Torsten Jurell

FÖRROCHNU

Tidskrift för en folkets kultur

Styrelse:

Gun Kessle, ordförande
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Kerstin Nordfors, kassör

Christina Ericsson
Tomy Gustavsson

Gunilla Karlsson

Per-Olof Käll

Margareta Zetterström

Håkan Ågren

Kent Begler

Eva Bäckstedt

Annelie Jordahl

Anne Lidén

Siwe Raadik

Adress: Hornsgatan 170, 2 tr.

117 28 Stockholm

Telefon: 08-84 73 14

Mottagning: måndagar 18-20.00

Postgiro: 35 60 72-9

Bankgiro: 324-1262

Prenumeration: 75,-/4 nr

Stödprenumeration: 100,-/4 nr

Medlemskap: 250,-

Årsavgift 50,-

Förr och Nu ägs av föreningen

med samma namn.

Föreningens paroller är:

• FÖR EN FOLKETS KULTUR

• FÖR EN FOLKETS HISTORIA

• FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-

OCH TRYCKFRIHET

• ANTIMPERIALISM

Innehåll

Per-Olov Käll. Ledare.

Helena Henschen. Åra vare Gud i höjden, detta har jag gjort i slöjden.

Anders Johansson och Tom Hedlund. Fosterbarn berättar.

Sven Hovmöller. Röntgenkristallografin – en hörnpelare i vår kunskap om världen.

Peter Ekström. Torsten Jurell, ett vänporträtt.

Anders Björnsson. Krigsbarnet.

Håkan Ågren. Skriet från vildmarken eller saltet i demokratin.

Hans Ekström. Fågelstråk.

Jan Lindahl. Tegnér måste ses i helfigur.

Lars André. Jan Myrdals Barndom.

Bokanmälningar.

Framsidan: Ur Hårtonäs röda garde. Grisailleträsnitt 1977.

Baksidan: Hodjas Ryggbesvär. Se vidare artikeln om Torsten Jurell, sid 35.

Ledare

Alltsedan Alva Myrdal på 50-talet hävdade att det största hindret för skolans utveckling utgjordes av (de dåvarande) lärarna, har detta av och till varit ett ledande tema i skoldebatten. Jag tror man kan säga, att Alva Myrdals hållning – hur oavsiktlig och oflekterad den än kan ha varit – i det stora hela även motsvarar den tongivande socialdemokratiska inställningen till skolan. Om skolan har man ofta skämtat bland ledande socialdemokrater. Därtill ansågs länge skolan borgerlig och konservativ och benägen att motarbeta strävandena mot ökad jämlikhet och demokrati. En uppenbar fara med denna propaganda var dock, att den hotade att rycka undan själva grundvalarna för en meningsfull skolverksamhet.

Efter ett par decenniers intensiv reformverksamhet har det svenska skolväsendet slutligen hamnat i det läget, att det inte längre tycks veta på vilken fot det skall stå. Stormen har bedarrat, de pedagogiska oraklen har återvänt till Delfi efter sjuttioåtta picknick i det gröna och den nya läroplanen för grundskolan, välsignad av samtliga riksdagspartier, är ett manifest fyllt av välvilliga avsikter och oklart formulerade mål. Samtidigt kan den nya läroplanen, Lgr 80, med lite ond vilja ses som ett dokument över skolans tilltagande byråkratisering och psykologisering; i förlängningen skymtar den terapeutiska skolan, skolan som fritidsverksamhet åt kroniskt undersysselsatta ungdomar. Paradoxalt nog tycks det förhålla sig så att SÖ och skolpolitikerna efter hård kritik plötsligt och till synes lagt hela ansvaret direkt i folkets händer, i varje fall i lärarnas. En demokrat borde kanske i själ och hjärta glädjas över utvecklingen. Med ens tycks allting blivit möjligt, ja rent av blivit ett

påbud från myndigheterna. Varje svensk grundskola har utrustats med så unika möjligheter att lägga upp kursplaner och studieprogram, arrangera temastudier och ämnesövergripande verksamheter att man måste ställa sig frågan, om det inte nu föreligger en risk att vi får ett kvalitetsmässigt ytterligt differentierat skolsystem. Samtidigt når oss rapporter om hur de nya arbetsmetoderna visat sig producera formliga superlärare. Det lär nu finnas högstadielärare, som undervisar i inte mindre än tio ämnen!

Det är naturligtvis tänkbart att den svenska skoldebatten nu håller på att nyktra till – att någon form av realism är på väg tillbaka. En viss verkan tycker man ju det borde ha, att efter det skolpolitiskt tivelaktiga sjuttioåttioått ett antal praktiskt verk samma pedagoger och fristående debattörer tagit till orda. Till dem vars röster hörts mest tydligt hör bland de praktiska pedagogerna Arne Helldén och Ohrländer. Men säker kan man inte vara. När det gäller skolan tycks ingenting riktigt säkert.

Samtidigt som debatten om skolans innehåll förs vidare är det nödvändigt att kräva att de politiskt betonade angreppen mot lärarna upphör. Försöken att ställa lärare i motsättning till "vanliga knegare" är faktiskt falska. Demokratins och kulturens förbestånd förutsätter en kunng och självständig lärarkår. Annars skulle det kunna hända, som vi nyligen kunnat läsa i en annons: "Yrkeskunskaper är inte längre nog – nu är det rätta psykologiska ögonblicket att utveckla sig själv och förkovra sig i vården av de personliga relationerna".

Per-Olov Käll

Ära vare Gud i höjden, detta har jag gjort i slöjden

av Helena M Henschen

■ På Stockholms stadsmuseum visas fram till 3 juni 1983, utställningen SKOLBARN om Stockholms folkskolor från 1842 fram till idag. Ett avsnitt handlar om skolsløjdens utveckling, vilket har inspirerat till den här artikeln. Samtliga bilder är hämtade från utställningen.

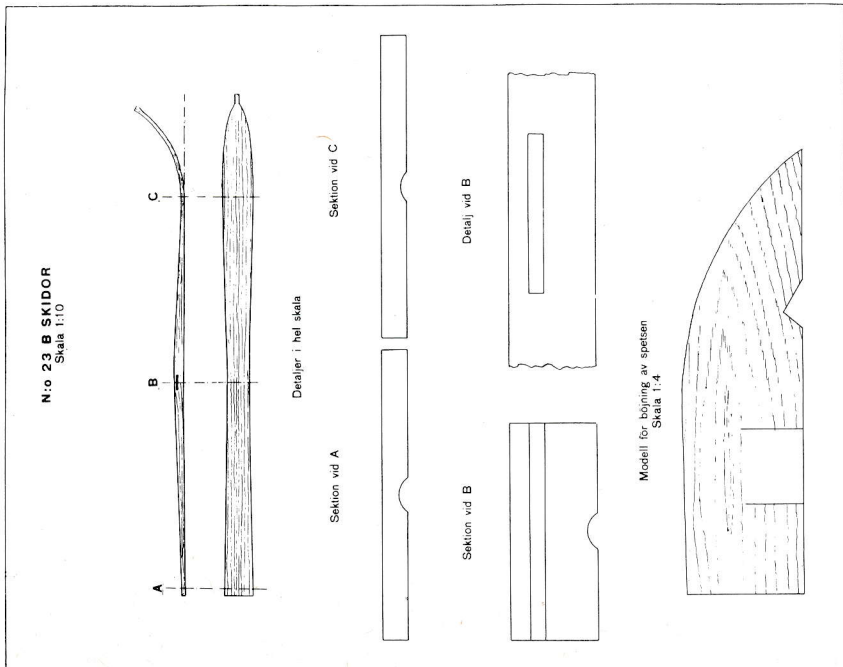
Vem minns inte mödan med den lilla handsydda flaggan, i fällsöm och med de rätta proportionerna mellan gult och blått? För de flesta av oss är minnena från skolsløjden laddade – med stolthet och skaparlust eller med det motsatta. Tråden som det jämt blev knut på, avundsjuk beundran inför vänninnan som hann en hel babyutstyrsel färdig innan vårterminens slut.

I hundra år har svenska hem begåvats med föremål som barn har slöjdat. Ofta praktiska, som nyckelhängaren eller det rejäla skolköksförklädet som höll i många år efter skolans slut. Ibland kuriösa, som grytunderlägget av vaxduk med massor med påsydda knappar. Även om äldre tiders slöjdlärare ibland var petiga i överkant, så lyckades de lära barnen hantera nål och tråd, hammare och såg. Flickorna lärde sig stoppa stumpor, sy utanpålspar och infällda, kråkspark, kastsöm, vändsöm och fällsöm. Pojkarna visste att hyvla i

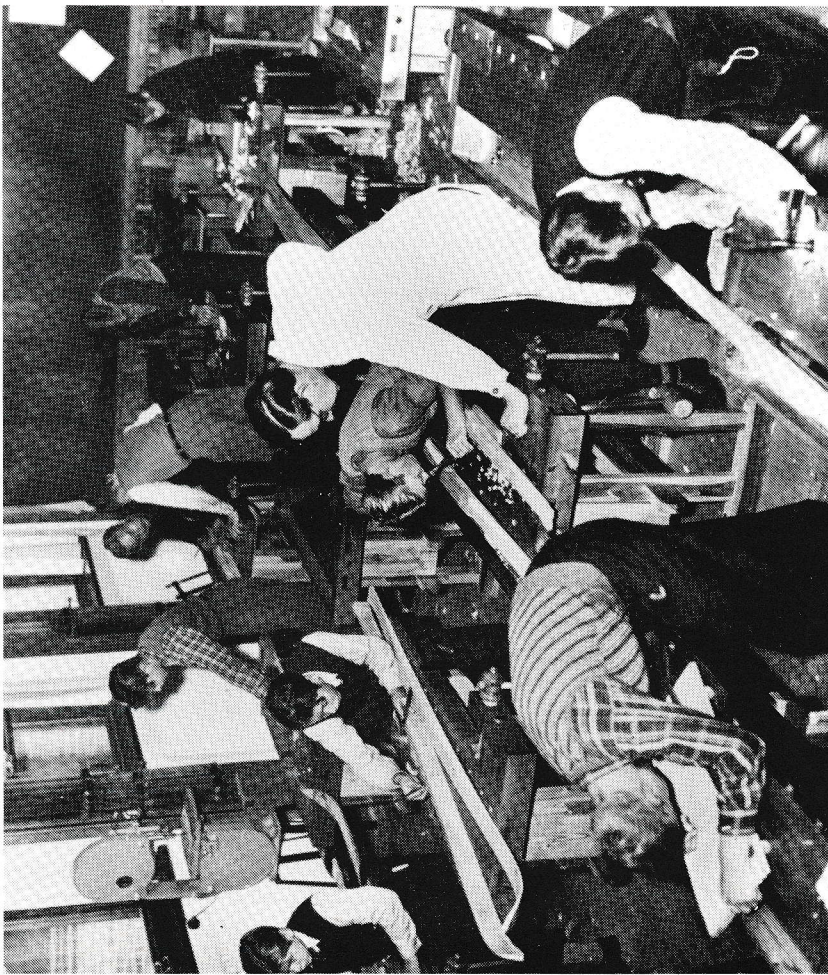
träets längdriktning, sinka ihop en låda, gersåga och läsa arbetsritningar. De flesta vuxna vet hur man fäller upp byxben – de skulle aldrig drömma om att använda tejp eller häftapparat – och de flesta väljer trälim och inte RX-lim om de ska laga en trasig köksstol. Sådant fick de lära sig i sløjden och den kunskapen var användbar. Men hur många unga har den?

I den gällande läroplanen finns ingen systematisk lärogång formulerad som lärare kan ha stöd av – och som garanterar barnen och deras föräldrar att skolan åtar sig undervisning i bestämda slöjdetekniker. Våra barns kunskaper i slöjd är avhängig den enskilda läraren, den enskilda skolan och vad det enskilda barnet har lust att göra. Eftersom slöjdlärare i allmänhet är praktiska och förmögna människor, så tillverkar barnen ofta bra slöjdsaker. Under de senaste tjugo åren har det knappast skett tack

T.v. Ur "Förebilder för undervisningen i träslöjd vid Stockholms folkskolor", 1927.

T.h. Pojkarna tillverkar själva sina skidor i slöjden i Eriksdalsskolan 1938. Foto: Morgontidningens arkiv i Nordiska museet.

vare läroplanernas skrivning, snarare trots dem.

Slöjd i uppfostrans tjänst

1877 anslog riksdagen för första gången pengar till skolslöjd. Därmed infördes ett nytt ämne i folkskolan. I början var slöjden frivillig på eftermiddagar efter skolans slut. Tio år senare blev ämnet obligatoriskt. Flickorna lärde sig lappa, laga, sticka samt linne- och klädsömnad. Pojkarna undervisades i papp, trä- och metallslöjd.

Slöjdundervisningens införande var en frukt av tidens pedagogiska diskussion. Folkskolan kritiserades för att vara ensidigt teoretisk. Ämnen som slöjd och hushållsgöröml

borde inlemmas i undervisningen. På så sätt skulle man uppnå en förening mellan teori och praktik. Geometri och linearritning skulle tex kunna tillämpas praktiskt i pappslöjden.

Tidigare hade det funnits slöjdskolor på en del håll, som syftade till att ge fattig ungdom möjlighet till nödtorftig försörjning. Den pedagogiska skolslöjden som infördes i folkskolan var någonting annat, den syftade inte till att utbilda hantverkare. Istället talade man om slöjd i uppfostrans tjänst. Skolslöjden hade vid sekelskiftet följande målsättning:

Gossar

Väcka intresse och aktning för kroppsarbetet. Vänja lärjungen vid ordning, noggrannhet,

uppmärksamhet och ihärdighet. Utveckla händighet, raskhet, omdömesförmåga och sticklighet. Öva ögat att uppfatta och handen att utföra. Stärka den fysiska kraften.

Flickor

Öva handen och ögat. Skärpa tanken. Stärka ordningssinnet. Utveckla självverksamhet. Framkalla kärlek till noggrant och omsorgsfullt utfört arbete. Sätta flickan i stånd att fullgöra sina husliga plikter.

Slöjd i uppfostrans tjänst var ingen ny tan-

ke. Hantverkets betydelse för att bibringa barn och ungdom arbetsglädje och en god moral, hade sedan länge förlämnats av pedagoger och praktiska uppfostrare. Friedrich Fröbel, tysk småbarnspedagog vid 1800-talet, införde handarbete och småslöjd som central del av verksamheten i sina barnträdgårdar. Den franske 1700-talsfilosofen Rousseau skrev i sin bok "Emile eller Om uppfostran" att gossen Emile skulle utbildas till "en människa, inte en lärd". Han skulle lära sig snickarens yrke, det mest "hela" av alla yrken, i vilket handens och hjärnans arbete kombinerades i ständig växelverkan.

Riksdagsbeslutet 1841 om en allmän svensk folkskola var en seger för folkluppelysningens

Kvinnlig slöjd i Katarina folkskola, Stockholm 1892. På svarta tavlan är flickornas mönster uppritade. Foto: Stockholms stadsmuseum.

förespråkare. Det var i samma anda, i ekot från den franska revolutionen som socialliberalerna som Fridtjuv Berg och Anna Hierta-Retzius medverkade till att slöjden infördes som ämne i folkskolan.

Slöjdseminariet vid Nääs

Den person som konkret utvecklade den pedagogiska slöjden och medverkade till dess införande i folkskolan, hette Otto Salomon. 1874 började han utbildningen av manliga slöjdlärare vid Slöjdseminariet vid Nääs i Västergötland. Salomon menade att det var folkskollärarna som var de bäst skickade att undervisa barnen i skolslöjd. Tillsammans med sina elever folkskollärarna, studerade man och plan-

Salomons arbete med utvecklandet av en metodiskt uppbyggd slöjdundervisning, fick enorm betydelse för ämnets utformning både i Sverige och utomlands. Hans undervisningsmetod förekom inte endast vid folkskolorna, utan infördes också vid läroverken, ofta med en folkskollärare som handledare.

I beskrivningar från Slöjdseminariet vid Nääs, berättas om folkskollärare som i tusental besökte skolan och vände hem med entusiasm och nybygggaranda i slöjdens tecken. Så inredde de tex folkskolläraren Karl Holmqvist i Billinge en slöjdsal på skolvinden. Han tillverkade själv hyvelbänkar och verktyg anpassade för barn. Alla verktygsskaff var polerade, för han förstod att barnen skulle vara mer rädda om dem då. När hela utrustningen stod färdig, bjöd han in skolstyrelsen för att se på inredningen. Men ingen kom! Istället fick han 100:-. Efter särskild tillåtelse från styrelsen, fick barnen använda skolans ved att slöjda i. Det blev degspadar, tröskverkskuggar, klädnypor, mjölskopor och hönstråg. Vid läsarets slut hölls auktion på slöjdalstren och pengarna som flöt in gick till omkostnaderna för slöjdundervisningen.

Kvinnlig slöjd

Fröken Hulda Lundin var Salomons motsvarighet på den kvinnliga slöjdens område. 1881 hade hon företagit en studieresa i Tyskland och lärt sig den "Schallenfeldska metoden", vilken hon omarbetade för svenska förhållanden. Principen var densamma som "träslöjdens", dvs barnen skulle stegvis lära sig allt svårare uppgifter efter en fastställd modellserie.

Hulda Lundin startade utbildning av slöjdlärarinnor 1882 och blev slöjdinspektis vid Stockholms folkskolor 1885. Hennes "stockholmsmetod" spred sig och tillämpades vid sekelskiftet över hela landet.

Arbetsglädje och självverksamhet

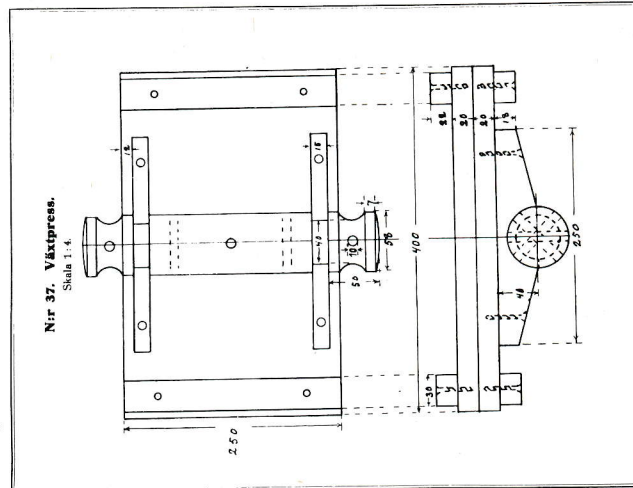
1919 års undervisningsplan manifesterade folkskolan som allmän barndomsskola. Staten tog ett samlat pedagogiskt grepp och ansvar för alla landets folkskolor. Tim- och kursplaner för varje ämne fastställdes och de skulle

gälla lika för hela landet. Mekaniskt uttillrabblande och ensidig katederundervisning skulle ersättas med arbetsskolans idé. Barnets intressen, dess aktivitet och produktivitet skulle i ökad grad få utlopp i skolarbetet. Arbetsglädje – självverksamhet blev honnörsord. I skolslöjden gavs möjligheter att förverkliga dessa strävanden.

I anvisningarna för skolslöjd enligt 1919 års undervisningsplan utgör fortfarande modellserierna i manlig och kvinnlig slöjd, fundamentet. Men undervisningen skulle inte längre vara lika bunden vid dem som tidigare.

"För tillgodoseende av lärjungarnas särskilda anlag samt främjande av deras företagsamhet och uppfinningsförmåga må lärjunge kunna efter lärarens beprövande få utesluta vissa föremål i modellserien även som tillhörande parallellnummer och i stället förfärdiga andra föremål efter fritt val varvid dock må tillses,

Ur "Stockholms folkskolors modellserie för träslöjd", 1914.

Slöjdläroaren och hans elev på 1940-talet. Foto: Morgontidningens arkiv i Nordiska museet.

att han icke går miste om någon av de viktigare övningarna".

Slöjdföreläsningens nyttoaspekt betonades. Svenska folket var fattigt efter det första världskriget. Man hade inte råd att slösa.

"Då föräldrarna få vidkännas kostnaderna för materialet, måste den fordran vara oerförlig, att varje föremål, som tillverkas, skall vara verkligt användbart för lärjungarna själv eller i hennes hem... Även då lärjungarna erhålla materialet kostnadsfritt, må det icke förspillas genom tillverkning av föremål, för vilka kanske flertalet barn i klassen icke har någon användning".

Slöjdundervisningen skulle sättas i samband med undervisningen i andra ämnen som hembygds-kunskap, teckning, geometri och naturkunnsighet. De slöjdsaker som barnen tillverkade skulle vara praktiskt brukbara i hemmen eller arbetslivet, vid lekar och idrottsutövningar eller för andra undervisningsändamål.

Barnen sydde förkläden och gymnastikpåsar, slöjdade bollträn och pennskaft, i de högre klasserna skidor och växtpressar. Till hemmen slöjdades diskortstall, bakbord, strykbräden och skoborsthyllor. Och i pappslöjden kunde de tillverka skyddspärmar för böcker-na, pennskrin och mapper för lösa papper.

Från nyttslöjd till skapande verksamhet

På 1920- och 30-talen fördes en intensiv pedagogisk och barnpsykologisk diskussion bland lärare och andra som hade med barn att göra. Allt fler kritiska röster höjdes mot skolslöjden som ansågs alltför bunden och passiviserande.

Carl Malmsten var möbeldesigner och starkt utvecklad känsla för trä, hantverk och hemslöjdstradition. I ett föredrag i Svenska slöjdföreningen 1922 framförde han idéer om en reformerad skolslöjd. Modellserierna skulle le bort, de förtog barnens arbetsglädje. Istället efterlyste han en "naturlig slöjd" som med barnets intresse och inneboende skaparkraft som drivfjäder, skulle leda till ett friare och mer lustfyllt slöjdande. Barnet skulle i möjligaste mån själv tänka ut sin slöjdsak, bearbeta uppslaget, fundera ut arbetsgången och därigenom "besjälta sitt arbete". Lärarna skulle

fungera som insiktsfulla rådgivare, eggande, ledande och hjälpande. Den färdiga slöjdsaken skulle ytbehandlas, vilket inte förekom tidigare. På så vis skulle barnets färgkänsla och dekorativa skaparglädje övas. Skolans slöjdundervisning skulle närma sig det gamla hemslöjdandet och en "modern hemkultur".

1946 års skolkommision (med bl a Alva Myrdal och Stellan Arvidson) tog fasta på kritiken och tankegångarna som bl a Malmsten hade förespråkat. Kommissionen betonade individualisering och skapande verksamhet i slöjden: "Själva verksamhetsglädjen måste betraktas som ett viktigt mål för de praktiska ämnena... Så långt som möjligt bör arbetet utformas med hänsyn till elevernas förslag".

Barnet i centrum

1962 genomfördes den nioåriga grundskolan. Att slöjda efter en fastställt modellserie togs bort liksom föremålens nyttoaspekt. "Var och en får utföra sina egna arbetsuppgifter, och arbetstempot anpassas till det för eleven lämpliga", skrev man i 1962 års läroplan. Med fantasi och verksamhetslust skulle barnen skapa för lek, hem och fritid, inte som det formulerades i 1919 års undervisningsplan. "Föremål praktiskt brukbara i hemmen, arbetslivet, vid lekar och idrottsutövningar eller andra undervisningsändamål".

Den nya tidens skolpolitiker hade sagt sitt:yllandet av fritid istället för arbetsliv, lek-sakstillverkning istället för växtpress.

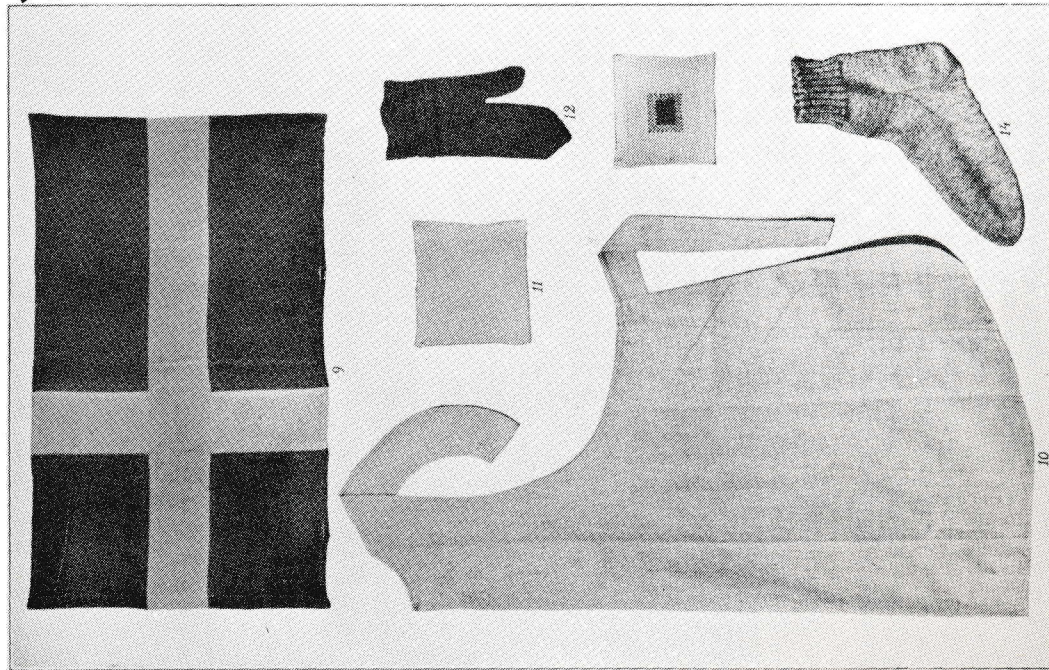
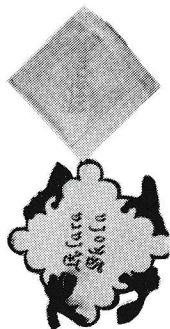
1969 års läroplan tog ytterligare steg i denna riktning. Utgångspunkten blev nu eleven själv. "Varje elev ska i sitt skapande uttrycka upplevelser och erfarenheter". Terapeutiska tankegångar alltså, fjärran från en systematisk lärogång i olika slöjdarters tekniker. "Generella råd och regler kan inte uppställas för detta arbete", skrev läroplanens författare helt konsekvent.

I lgr-80, den läroplan som gäller från hösten 1982, delas slöjdämnet in i tre delar: skapande verksamhet, produktion och konsumtion, miljö och kultur. Förutom att barnen ska slöjda "ihårda och mjuka material" ska tid ägnas åt diskussion av konsumentfrågor, påverkan av marknadsföring, resursfrågor, råvarutillgång

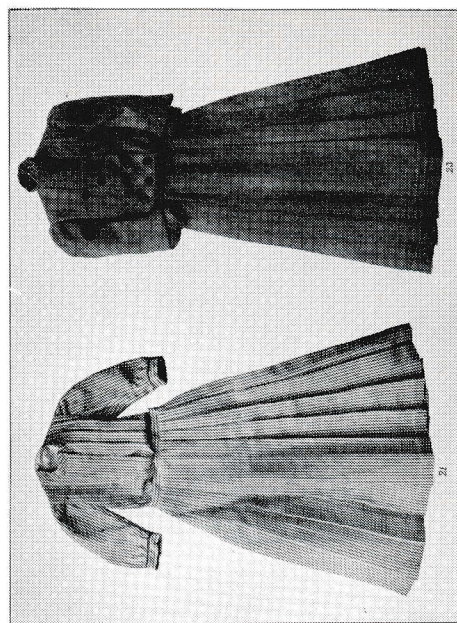
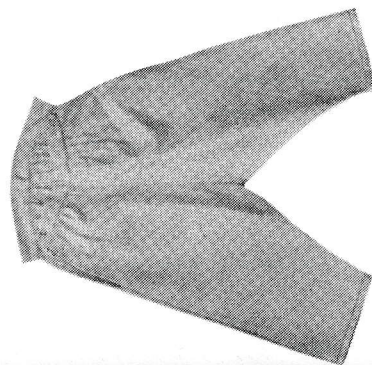
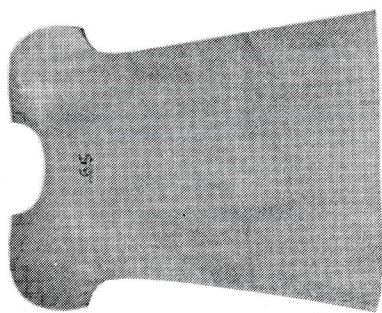
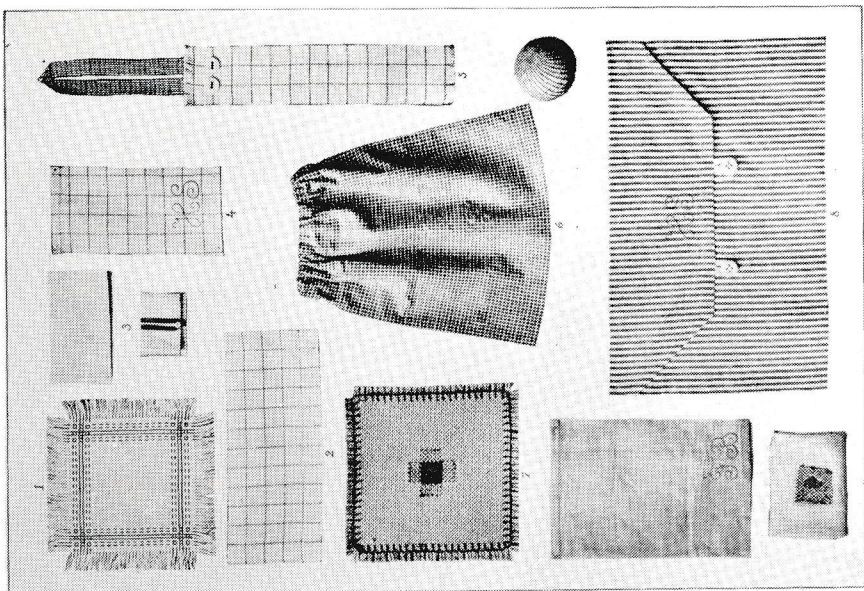
och behov, energifrågor i samband med slöjdarbete etc. etc. Det en gång renodlat praktiska slöjdammet har i vår tids skola förändrats till ett diskussionsämne med praktiska inslag – om man tar läroplanens anvisningar på orden.

Nu skiljer sig skolans praktik från läroplanernas visioner. Det går alltså inte att ge en riktig bild av dagens skolslöjd, utan att under-

söka vad barnen faktiskt får slöjda. Men läroplanernas skrivningar har på längre sikt betydelse för skolsløjdens utveckling, eftersom de i första hand påverkar slöjdläroplanen. Om tio år kanske vi inte har slöjdlärare som kan sänka en låda eller gersåga – eller sy den där lilla handsydd flaggan, i fällsöm och med de rätta proportionerna mellan gult och blått.

Ur modellserien för kvinnlig slöjd 1910. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Vad gör barnen i slöjden?

Jan Billman är slöjdlärare i Sundbyskolan utanför Stockholm. Inför utställningen SKOLBARN besökte vi skolan, och han berättade.

— Vi försöker alltid göra ett stort grupparbete för skolan, i årskurs 8. Vi har gjort schackpjäser, stora som man kan spela med på skolgården. Ett år tillverkade eleverna skyltar till lärosalarna och de sitter nu på skolans dörrar, ett annat år gjorde vi hängare i metallslöjden där vi såg att det fattades.

Förra året gjordes en gemensam tavla som sitter i matsalen. Den föreställer glada och ledsna gubbar som går att vrida på. Det var en kul idé, vi snackade om den, resonerade om vad vi skulle göra och så kom vi fram till den där tavlan. De elever i klassen som hade valt träslöjd, gjorde varsin gubbe av en tvättrumströbit.

I årskurs 8 har man två år kvar, det är fortfarande vårt något att jobba för sin skola. I nian kan de titta på det som de gjorde i åttan. Det är mysigt att tänka att det här gjorde jag förra året

för våran skola. Det ger en bra känsla av att det är *vår* skola, det är min skola jag går i. Vi har inte helt fritt från skadegörelse, men vi har lite skadegörelse i vår skola. Det beror inte enbart på det här, men det hjälper till i alla fall.

Jan undervisar i trä- och metallslöjd från årskurs 3 till 9. Förra läsåret lade han upp undervisningen så här i årskurs 3:

1. Alla barn tillverkar var sin namnskylt att ställa på slöjdbänken. De lär sig att säga rakt.
2. Figursågning. Ett troll tex sågas ut i spånplatta och målas.
3. Båtar, valfri modell men ganska små. Ger övning i sågning, filning, ev urholkning och borrarning. Målas sedan.
4. Ett grupparbete, tex en kulbana där varje barn gör varsin bit av banan.
5. Sedan monteras den ihop och ev hinder korrigeras om kulan hoppar av. Efter en tids lek återanvänds bitarna.
5. Småsaker för de barn som hinner klart: smörkniv, pennställ etc.

T.v. "Förra året gjorde vi en gemensam tavla som sitter i matsalen", berättar Jan Billman, slöjdlärare i Sundbyskolan. Foto: Göran H Fredriksson, Stockholms Stadsmuseum.

T.h. "Vi försöker alltid göra ett stort grupparbete för skolan i årskurs 8. Vi har gjort schackpjäser, stora som man kan spela med på skolgården". Foto: Göran H Fredriksson, Stockholms stadsmuseum.

Vem bestämmer vad barnen ska slöjda?

Det är väldigt individuellt för varje lärare. En del utgår nästan bara från ungarnas idéer. Jag jobbar inte riktigt så utan bestämmer arbetsområden där man är fri att välja och komma med egna förslag. Just nu håller vi i årskurs 6 på med paller. Det är ett klassiskt slöjdföremål och man kan utnyttja traditionell kunskap om hur en pall ska tillverkas. Men jag säger inte, så här ska pallen se ut. Istället berättar jag hur man förr använde pallar: mjölkpall där man satt och mjölkade kossorna t.ex. Vi pratar om hur man skulle kunna använda pallen hemma, ha den i hallen när man knyter skorna, ha den när man ska komma åt kakburken högt upp... Sedan går vi igenom hur en pall kan se ut och varje barn ritat varsin pall och tillverkar den.

Om någon ritat en pall som inte fungerar....?

Ser jag en pallritning där pallen kommer att rasa när man sätter sig på den frågar jag eleven: Tror du att den kommer att hålla? Hur skulle man kunna sätta ihop träbitarna så att den fungerar? Kan vi tänka oss en annan utväg innan du börjar jobba med den?

Samtidigt visar jag hur man har gjort eller kan göra sammansättningar i trä. Det är min skyldighet att lära ut det. Det är ju inte meningen att man ska gå tillbaka till någon sorts nollpunkt, att barnen ska börja om med att pröva sådant som man redan har forskat och erfärut i hundratals år. Vi får inte glömma bort

det historiska perspektivet och använda oss av det.

– Jag tycker att ungarna ska slöjda för att få ett begrepp om material. Vad som är äkta och oäkta material. De ska få en känsla för naturmaterial och konstgjorda material.

– Jag tycker att de i slöjden ska lära sig att tänka konstruktivt. Att se hur en sak kan utvecklas från en skiss på ett papper till en verklig sak. Barnen ska få slöjda för att få fart på den kreativa förmågan, förmågan att upptäcka och få uppleva den där härliga Aha-känslan.

– Jag tycker att man ska slöjda för att få ett perspektiv på dagens köp- slit och slängsamhälle och förstå att man kan använda grejer lite mer än vad man gör idag och återanvända. Och kanske kunna spola några av de där hem-ska sakerna som man blir pålurad ute i affärerna.

Samarbetar du med andra lärare?

Vi har bra erfarenheter av hur slöjden kan fungera med andra ämnen. Vi gjorde till exempel reliefer med heraldiska motiv i samband med att eleverna läste om riddartiden i historia. Vi har gjort flera projekt tillsammans på låg- och mellanstadiet. När årskurs 4 i orienteringsämnen studerade indianer, gjorde vi en indianby och totempålar i slöjden. Samarbetet fungerar alltså på låg- och mellanstadiet och det finns klara tendenser att det kommer att utvecklas också på högstadiet.

Fosterbarn berättar

av Anders Johansson och Tom Hedlund

■ På Allmänna barnhuset i Stockholm hamnade föräldralösa barn och barn vars föräldrar inte kunde ta hand om dem. Mellan 1880 och 1922 skrevs inemot 20 000 barn in. Så snart det var möjligt utackorderades de som fosterbarn. Om fosterbarnens historia – och då framför allt på Öland – berättar här Anders Johansson och Tom Hedlund. Avsnitten är hämtade från en bok, "Öland – de fattiga socknarna i norr", som beräknas utkomma i vår.

I Allmänna barnhusets arkiv i Runebergsgatan 11 i Stockholm finns ett fotografi som föreställer tre kvinnor i en spädbarnssal på barnhuset vid Norrtullsgatan. Det är en förskräcklig och mycket talande bild, tagen något decennium före sekelskiftet. Kvinnornas ansikten uttrycker tomhet. Den glädjelösa, kliniska miljön slår rakt mot betraktaren. Man tycker sig känna såplukten och det stränga reglementet.

Kvinnorna tjänstgör som ammor på Allmänna barnhuset. De har fött barn utanför äktenskapet och varit oförmögna att själva sörja för barnet.

Möjligheterna för en ogift, fattig barnaföderska att själv göra detta var små i storstaden, dit hon ofta sökte sig från landsbygden på vinst och förlust för att föda sitt barn när graviditeten inte längre gick att dölja. Kanske kunde den unga kvinnan ackordera ut sitt barn till någon familj för betalning medan hon arbetade.

de. En annan utväg var att lämna bort barnet till en så kallad "änglamakerska", vanligen en gammal barmorska som försörjde sig på att ta emot barn mot betalning. Dessa barn vanvårdades till döds, de blev "änglar". Änglamakeriet förekom långt in på seklet – inte förrän 1902 stadgades anmälningsplikt och befogenhet för myndigheterna att förbjuda sådana kvinnor att ta fosterbarn.

För att få in sitt barn på Allmänna barnhuset kunde kvinnan själv "amma in" det tillsammans med ett främmande barn under åtta månader. Men efter avslutad tjänst måste hon lämna sitt barn. Kanske är det därför kvinnornas på bilden tittar med så tomma ögon mot fotografen.

Allmänna barnhusets uppgift var ända sedan starten att ta hand om föräldralösa barn och senare också om barn vars föräldrar inte kunde göra det. Så snart det var möjligt utack-

orderades barnen, som fosterbarn, för det mesta till landsorten mot en ersättning som första året uppgick till 100 kronor och därefter successivt sjönk, till 40 kronor från och med fjärde året. Verksamheten hade betydande omfattning. Mellan 1880 och 1922 då de sista barnen och ammorna lämnade barnhuset skrevs inemot 20 000 barn in där. Dödligheten på barnhuset var hög, särskilt före 1885, så länge institutionen låg kvar i den stora fängelssliknande byggnaden i hörnet Barnhusgatan/Drottninggatan.

Hur gick det för de barn som föddes av ogifta mödrar – i Stockholm var nästan var tredje mamma ensamstående – i sekelskiftets Sverige.

Om detta stora socialhistoriska ämne vet vi egentligen inte stort mer än vad skönlitteraturen har att berätta, men då har också verkligheten filtrerats genom konstnärens temperament och kanske inordnats bland andra motiv än strikt redovisande.

Så har tex Per Olov Enqvist i en kulturartikel (Expressen 20 september 1981) och före honom Olof Lagercrantz i sin strindbergsbiografi, visat sambandet mellan den biografiska verkligheten kring Strindbergs första barn och hans pjäser, Kronbruden och Spökskonaten. I ett brev till sin bror Oscar den 11 april 1888 berättar Strindberg om omständigheterna kring barnets födelse och död. När han gifte sig med Siri von Essen var hon i slutet av sin graviditet och födde endast en månad efter bröllopet en flicka. Barnet lämnades bort till en barmorska för "att skydda moderns och faderns ömtåliga ställning såsom kungliga embetsmän". Efter två dygn dog barnet. "Den ganska självklara slutsatsen är ju att 'barmorskan' var en av de i Stockholm vid denna tid så ytterst vanligt förekommande s.k. 'änglamakerskorna', skriver Enquist och påpekar med hänvisning till Strindbergs dramatik: 'Kronbruden' handlar i sin helhet och exakt om det här fallet. Där tar man livet av ett barn för att få ut ett arv, men det gör inte så stor skillnad: det är föräldrarnas vända och skuld som är mittpunkten i detta i verklig mening existentiella drama."

Många fosterbarn till Öland

Öland tycks under lång tid ha tagit emot fosterbarn från Allmänna barnhuset. Många av dessa barn var födda av pigor i huvudstaden, ibland av flickor som ursprungligen kom från Öland. Fosterbarnsinstitutionen har varit starkt etablerad på Öland, i själva verket troligen starkare där än i något annat svenskt landskap. En snabb genomgång av Allmänna barnhusets rullor för dåvarande Kalmar stift över landsorten utackorderade barn visar att de flesta socknarna i Ölands norra del hade flera fosterbarn än hela Kalmar eller Oskarshamns stad. På södra Öland är fosterbarnen långt färre än på den norra delen. Jämförelsen med Kalmar läns fastlandssocknar utfaller också numerärt till stark fördel för socknarna på norra Öland – medan Kläckeberga och Kristvalla strax utanför Kalmar under åren 1886–1907 antecknas för 3 resp 4 fosterbarn är siffran för Norra Möckle 73, för Gärdslösa 63 och för Böda 18.

Under tiden 1908–1916 har antalet fosterbarn sjunkit betydligt jämfört med de föregående 20 åren, men fortfarande kan det med fog sägas att omhändertagande av stockholmsbarn utgör en institution på Öland – en försörjningsmöjlighet bland många andra. Efterhand tycks verksamheten förskjutats mot söder för att efter andra världskriget nästan helt upphöra.

En fosterbarnsinspektör, som tjänstgjort vid Stockholms barnavårdsnämnd i 33 år, från 1932, och under ett par decennier ansvarat för inspektionen av fosterbarnen i Kalmar län berättar: "Det var ganska mycket fråga om en återexport av barn. Många unga flickor som kom från landsorten råkade illa ut. Och vi återförde deras barn. Bostadsbristen var stor, de sociala hjälptägenarna var mycket mindre än nu och de unga mödrarna hade svårt att klara sina barn. Ofta var det mycket illa planerade huvudstadsresor. Blåögda kom flickorna hit och trodde att det skulle gå vägen. De som klarade sig, de såg ju inte vi rök en av."

Det var rutinjobb att hälsa på fosterbarnen två gånger om året. I början skulle man inte tala om när man kom; man skulle bara dyka upp apropå. Men ryktet spred sig ju blixt-

snabbt att man var i faggorna. Därför var det bra när det ändrades så att man skulle meddela när man kom. På så vis fick man en bättre och mer förtroendefull kontakt med fosterföräldrarna. Tidigare var man ju mest bara en myndighet.

Det fanns många fosterbarn på norra Öland när jag började. Nu är det väldigt få kvar på Öland som helhet. Småbarnen tog man naturligtvis inte som arbetskraft, men så snart det gällde större barn fanns detta ofta med i bilden. Men jag tror också att det var bra för de här tonåringarna att få det förtroende som det låg i att sköta saker på en gård. Det var roligt att se hur självförtroendet hos många barn växte när de kom in i ett sammanhang och fick något att göra. Särskilt minns jag några ungdomar som kom till ett ställe i Böda där de hade bensinmack. Jag har träffat på många enastående fosterföräldrar. Men jag har också sett många tragedier."

Man möts av en ganska avvisande attityd när man försöker få veta något om de öländska fosterbarnen. Ämnet är känsligt, nästan tabubelagt. "Jag har många gånger tänkt skriva något om den vita slavhandeln", berättar kommunalmannen Henry Johansson i Föra, "men min fru har avrätt mig och sagt att den yngre generationen ju inte har samma inställning till det här som deras föräldrar hade. De fosterbarn som fick det bra stannade ofta kvar på Öland, de övriga stack iväg så fort de kunde, till Amerika eller till Stockholm. Ungefär en tredjedel hade det bra, resten hade ett rent helvete."

"Barnuppföstran ungefär som färavel"

"Ölänningarna drev barnuppföstran ungefär som färavel. Det var nämligen så, att i nästan varenda torpstuga och varenda fattigmansstuga så fanns där ett eller flera barnhusbarn. Det blev ju en slant månatligen till fosterföräldrarna." Det berättade Karl August Waldemarsson, född i Klara församling i Stockholm 1889 och vid tre månaders ålder utplacerad som fosterbarn på Öland, för hembygdsforskaren Gösta Engdahl.

Fosterföräldrarna fanns utspridda bland de flesta yrkeskategorier. I Böda förekom 1886–

1907 följande: sjöman, torpare, torperska, arbetare, brukare, hemmansägare, skräddare, enka.

Fosterbarnen var först och främst en försörjningskälla, ett sätt att skaffa sig kontanter och billig arbetskraft. "På två tunnland jord, en ko och två fosterbarn kan vilken öländsk bonde som helst klara sig", är ett yttrande som finns upptecknat i ett folklivsarkiv – bakom folkhumorns burdusa utsaga finns en kärna av sanning. Man kan invända att de krassa nyttonsynpunkterna inte uteslöt att människor menade väl, att det fanns en slags idealitet.

"Som inkomst var fosterbarnen sedda med kärlek", minns småskollärarinnan, sedermera författaren Ingrid Wallerström, född 1892, från sin tid som nytexaminerad lärare i Torhamn i Blekinge skärgård på 1910-talet: "Folket försörjde sig på hemsckickade amerikapengar och på att ta fosterbarn från Allmänna barnhuset. Av hundra skolbarn var femtio från Stockholm. Det var mycket fattigt, barnen var torftigt klädda och dåligt nädda. Jorden var så torr och mager att det gick att sätta en fot mellan sädesstråna. Så kom det inspektion från Stockholm och ryktet löpte runt. När inspektören kom var ungarna välhållna, så gott det gick, rena fötter och karamellstruten i näven".

Den snabba förändringen från agrarsamhälle till industrialisation under slutet av 1800-talet orsakade många sociala problem. Fosterbarnsinstitutionen som förekom i sådan omfattning att den kallats industri är ett av dem. Tydligt visar den att ett fattigt samhälle också gör människorna andligen fattiga och hårda. Domen över det gamla samhällets socialpolitik och över dem som var satta att förverkliga den måste – hur man än i efterhand sätter in vad som då hände i sin tids sammanhang – bli hård, kanske så hård som signaturen Fingal välutgått formulerar den i ett brev till Ölandsbladet 1924:

"Vad som är mest i ögonen fallande då man efter några års bortovaro från Sverige återvänder från Amerika är det stora antalet barn som af barnhusen och enskilda utackorderas här landsbygden. I de allra flesta församlingar här å ön finnes det familjer som ha från en till sex

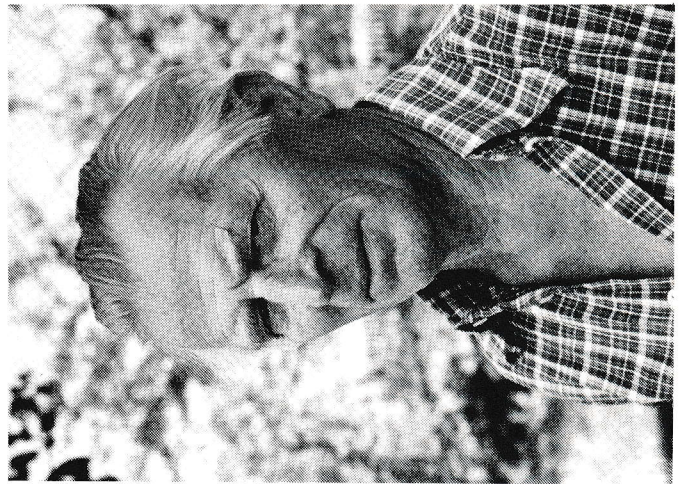
sådana varelser, som jag för min del tager mig friheten benämna samhallets olycksbarn. Om det nu är en olycka för de stackars små barnen att vara föräldralösa – och de flesta veta icke av sina föräldrar äfven om dessa är i lifvet – så är det en dubbel olycka för dem att blifva sålda till personer hvars enda syftemål det är att af de små stackarne suga all den arbetskraft de kunna. Jag har sett exempel derpå sedan jag kom hem. Jag sade "sålda". Det kan måhända invändas att så icke är förhållandet, ty barnhusen, de enskilde och andra sällskap betala ju en viss summa till den eller dem som vilja

åtaga sig att vara i föräldrars ställe. Så mycket sämre, och större anledning torde det då vara att utöfva en sträng kontroll öfver denna slafhandel, ty det är verkligen sant, att slafegarne i Norra Amerikas sydstaten behandlade sina köpta slafvar bättre än många af de som här i landet för betalning mottaga dessa barn. Naturligtvis finns det aktningssvårda undantag, hvem vill eller kan förneka det. Många av dessa barn finna hem der de upptages och behandlas som egna barn, utan afseende på den betalning som kan erhållas, men af ömskan och humanitetsskäl."

Gottfrid Wiik, f 1905, Norra Kvinneby, Stenåsa socken: **"Det sitter en tagg"**

Jag är född i Kungsholms församling i Stockholm. När jag var fem månader gammal kom jag som fosterbarn till ett kröntorp strax utanför Uddevalla. Därifrån har jag bara fina minnen. Jag fick vara med och göra det jag kunde. Mat fick jag alltid så att jag blev mätt. Men mina fosterföräldrar blev på något sätt okontanta med skollärarinnan, som var ombud för fosterbarnen i socknen. Hon pratade smörja inför den kvinnliga inspektör som kom ner någon gång då och då. Hon sa väl att de inte var lämpliga, antag jag. Så när jag var nio år, på det tionde, var jag tvungen att åka upp till barnhuset i Stockholm igen.

Barnen var i alla åldrar, från spädbarn upp till konfirmerationsåldern. Både skola och lekplats fanns och jag vill inte påstå att vi för illa. En gång, jag var väl tio år då, minns jag att det låg ett knyte med en barnunge utanför vaken.

Det var någon som lämnat det där, någon ogift kvinna som inte kunde ta hand om barnet. Området kring barnhuset var inlämnat, men ibland kunde vi smita ut. Jag minns att vi var ända uppe vid slottet.

Efter sex månader blev jag utplacerad i ett nytt fosterhem, den här gången i Böda på Öland. Det var många fosterbarn som skickades ut samtidigt. De fick stiga av tåget vid de olika stationerna. Ingen av dem visste vart de skulle komma. En del fick det nog bra, men många kom till dåliga hem. Helst skulle det ju vara fosterföräldrar som inte hade några egna barn. Det säger sig ju själv att ingen som redan hade fem-sex barn tog sig an fler bara för att han tyckte om barn. Ofta var det snåla bönder som tog fosterbarn för att ha dem till att springa efter djuren.

Mina fosterföräldrar hade ett ställe på kronskogen, tre-fyra kor och lite jord. Mig tog de enbart som arbetskraft. Det var fattigt i Böda, torrt och eländigt, men så fattigt var det inte att man skulle behöva svälta. De hade sex egna barn och de fick äta så mycket de orkade. Många gånger fick jag helt enkelt stjåla maten.

En gång fick jag se en ryggsäck som stod lutad mot ett träd. Den tillhörde kanske kronjägaren som var ute och stämplade skog. Det fanns pannkakor och ägg i den. Jag satte mig ner där och åt upp alltihop. Sen hängde jag upp ryggsäcken och sprang därifrån. Och när mina fosterföräldrar vände ryggen till var jag framme och stal en bit, ett ägg eller något. Kom dom på mig blev det stryk. Det skulle mycket till innan man stal på den tiden, men jag var så hungrig att jag inte brydde mig om vem som ägde det. Ibland när jag kom hem från skolan stod de ute på gården och kokte svinpotatis i en stor järn gryta. Då plockade de upp några potatiser åt mig och satte fram ett tefat med salt. Det där fick jag sitta och äta. Jag åt mig mätt, det var ju inget annat att göra, man var ju utsulten. Men jag fattade redan att det var något som var alldeles åt helvete.

Så väldigt många fosterbarn fanns det inte på Öland vid den tiden, men jag vet att det funnits många fler tidigare. Någon gång ibland kom en inspektör. Men det skulle gå långt för att de skulle hålla med oss. Var det något

klagomål skulle fosterföräldrarna bara ta till käppen.

En gång frågade jag inspektören som kom om det gick att ta reda på mina riktiga föräldrar. Då var jag nog 13-14 år. "Nej, det går inte", sa han, "för du är inläst i okända föräldrars namn". Men långt senare fick jag ändå reda på hur det låg till. Min mor hade lämnat in mig på barnhuset. Hon hade fått välja mellan att göra det eller att bli utkörd och arvslös. Hon var dotter till en godsägare på ett stort gods utanför Stockholm och min far var vanlig arbetare. Min mor betalade för mig på barnhuset och jag hörde att hon tänkte ta hem mig när jag blev äldre och hennes föräldrar var döda. Men det blev inte så, hon blev sjuk och dog i TBC. Jag har aldrig sett henne.

Någon vidare uppväxt, det var det inte. Vänlighet såg jag aldrig till sedan jag lämnat Bohuslän. Fyra-fem på morgnarna brukade jag bli uppkörd för att springa om kräken i skogen. Och när jag blev lite äldre arbetade jag i plantskolan i Böda.

Vi var ju rätt så flinka av oss vi småpojkar och kunde tjäna ända upp till fyra kronor om dagen; det var rätt mycket då, men jag fick aldrig behålla en femöring. Fick jag någon gång tag på en slant, om jag gick ett ärende åt någon bybo eller så, då fick jag gömma den ute i skogen, annars tog de slanten.

Mina fosterföräldrar hade ersättning per kvartal för mig. Fria skolböcker från Stockholm skulle man ha, men inte ens dom fick jag. Böckerna fick mina fostersyskon. Jag var det svarta färet. Vi kallades alltid för stockholmsungar vi fosterbarn. Man blev hänad för att man var utskickad och inte hade några föräldrar. Någon ordning med skolgången blev det inte, för jag var ju tvungen att gå och arbeta mer än halva tiden. Redan när jag var tolv-tretton år måste jag börja köra famnved och slipers efter häst, från skogen upp till Böda station.

Dåligt med mat och kläder

Det var nog många fosterbarn som hade det som jag, dåligt med mat och kläder. Det var mer än underligt att man överlevde och tog sig fram dag för dag. Inte ens ett par riktiga skor

hade jag på fötterna, bara ett par gamla träbot-
tenstövlar som var så söndersparkade att
strumporna stack ut, dom fick jag gå med i
snöblasket. De sista skorna jag fick var av plåt
och på det ett ovanläder. Dom hade jag när jag
gick i skolan och när jag gick och läste. Det
small ju som pistolskott när man kom med de
där jävlarna – och då skrottade ungarna åt det
naturligtvis. Jag hade dom till botnarna ram-
lade bort. Det är underligt, men sånt där glöm-
mer man aldrig. Det har alltid suttit en tagg i
mig mot det där gamla samhället. Smörj fick
jag hela tiden, ja det var nåt underligt om det
gick en dag utan stryk. Som tur var kom jag
därifrån, annars vet jag inte hur det hade gått,
för jag hade inte nöjt mig.

Jag gick och läste då, det var i mars–april,
och vi skulle gå fram för prästen till pingst,
men då var det en bonde från Källa ute och
sökte efter en dräng. Källa låg ju inte så långt
bort så jag nappade på det där, tog mitt pick

Signe Barkstedt, Hägersten, f. 1909: "Jag grät mycket som barn"

Jag är nöjd med livet som det blev. Men min
barndom var hemsk, den vill jag inte ha tillba-
ka. Min mor brydde sig inte om sina barn och
min far kunde inte ta hand om oss. Allihop,
mor och far och sex syskon bodde i ett rum i
Nybyhov på Liljeholmen. Det var bara ett
rum, inget kök. Vi barn kom först till ett barn-
hem i Örby utanför Stockholm. Vi skulle pla-
ceras ut som fosterbarn på landet.

Fyra av syskonen kom till Öland på samma
gång.

Jag minns det som i går när vi kom ner till
Stockholms central. Vi hade blivit renrakade
på huvudena, det var för ohyrans skull. Jag
var åtta år. En dam från det sociala var med
oss ner och såg till att vi kom med tåget.

När vi kom ner till Öland började de ta av
oss vid stationerna, en efter en. Kalle och
Sven hamnade i Källa. Sven och jag blev häm-
tade vid Löttorp station. Jag var ju som en mor

och pack och stack. Sen åkte jag tåg och cykla-
de när jag skulle till prästen.

Det var rätt så bra med mat på det nya
stället, men jag fick inte ett öre i hjälp, inte till
en skjortknapp ens vid konfirmationen. Så jag
måste ta ut 170 kronor i förskott för att köpa
skor och annat som skulle vara. Skorna kosta-
de 45 kronor då efter första världskriget, det
var en hel månadslön. Hela sommaren fick jag
gå utan ett enda öre.

Jag fortsatte att gå hos bönder och arbeta
tills jag gifte mig 1928. Sedan har jag arbetat på
sockerfabriken i Mörbylånga och därefter tju-
gosju år på Skånska cementgiuteriet, det var
ett fast jobb och där har jag trivts bra.

Ibland brukar jag berätta hur det var att
växa upp som fosterbarn. Då tror de yngre att
jag ljuger och undrar varför jag inte gav mig
av. Men var skulle man ta vägen, det fanns
ingenstans att gå.

Signe Barkstedt, längst fram, tillsammans med två av sina syskon innan de placerades ut som fosterbarn i landsorten.

två hinkar, lång, lång väg. När kvällen kom var jag så slut att jag inte orkade läsa läxorna. Jag var liten och kraftig, det var bra med mat, det måste jag säga. När jag kom till Öland var jag så tunn att de såg rakt igenom mig. I Stockholm var det fest om vi hade en gryta potatis.

En gång kom den där socialsystemen ner från Stockholm för att se till fosterbarnen. Då hade jag blivit sne i axeln av allt vattenbärande.

Hon sa: "Vad har ni gjort med flickan eftersom hon är sne?"

– Ja, hon har fått bära lite vatten, sa fostermor.

Sen fick jag stryk när socialsystemen gått. Jag fick ge mig ut och bära arton hinkar vatten och fick inte komma tillbaka förrän jag fyllt en stor ekbalja.

När jag klagade över att jag hade ont i ryggen sa min fostermor:

– Du som ingen rygg har.

Aldrig fick jag prata med grannar eller med obekanta. Min fostermor var rädd att jag skulle säga något om familjen så jag fick aldrig gå bort och leka med andra barn. Det var bara arbete. Till skolan släpptes jag iväg tio minuter innan den började så att jag skulle vara tvungen att springa hela vägen. Först fick jag skäll av läraren, kantor Melin, men sen förstod han hur det låg till.

Jag fick gå i träskor till skolan på vintern fast det var djupt med snö. Att man blev genomblöt om fötterna var det ingen som brydde sig om. Det var bara att sitta där hela dagen. De andra barnen hade kängor och bättre skor, de flesta, men jag ville inte vara ifrån skolan för aldrig det. Skolan var det roligaste i min barndom. Skolbyggnaden är hembygdsgård nu har jag hört.

Aldrig ledig

Aldrig var jag ledig. Det var ju inte min foster-syster, deras riktiga flicka heller. Men jag fick alltid jobba mer, och hårdare; det hette ofta att hon var sjuk, det fick inte jag vara. Det var så förr i tiden. Barnen fick fara illa. Och särskilt svårt hade nog i allmänhet fosterbarnen. Oss tog de bara för att tjäna pengar, det var bara så. Jag tror dom fick 30 kronor för mig i måna-

den, det var ju mycket pengar på den tiden. Det var många gånger de satt och åt något gott, men det skulle aldrig ha hänt att jag fick en bit också. Sånt där tar väldigt hårt. Jag grät mycket och som barn.

Det fanns fosterbarn överallt på Öland. Var det något som hänt så skyldes det genast på oss stockholmsbarn. Men det är klart att det fanns fosterbarn som fick det bra också, men de flesta hade det nog som jag.

Dagen efter konfirmationen kom det en bonde med hästskjuts och hämtade mig. Jag fick lov att ge mig ut och ha plats. Nu fick ju familjen inte betalt för mig längre.

Det var rara och trevliga människor jag kom till i Kyrketorp i Böda, men jag fick jobba så gräsligt, och nästan ingen mat lagades det i gården. Fem på morgnarna måste jag vara uppe, mjölka korna och sedan ge mig ut på åker och äng. Bonden drack ur hela mjölkfat så han höll sig rätt så duktig.

En morgon när jag gick över vägen och skulle mjölka kom mina fosterföräldrar från Hagaby; de skulle till bärskogarna i Böda. De hälsade inte på mig och jag blev så ledsen att jag började gråta. Då vände sig min fostermor om och såg att det var jag. "Men så du ser ut", sa hon.

Då hade jag blivit så mager att hon knappt kände igen mig. Och då gick hon upp och sa till så att jag fick sluta och tog mig tillbaka. Tre månader hade jag varit i Böda, med tio kronor i månaden i betalning.

Ingenting hade jag råd med. Cykel ägde jag ingen och tåget var för dyrt. Jag kände mig alldeles instängd och olycklig. Ja, jag var kvar en tid hos mina fosterföräldrar. Min fosterfar var kyrkvård i Högby kyrka och när det blev en plats ledig i prästgården hörde han sig för om jag kunde få den. Många ville ha platsen, det var alltid eftersökt att komma till prästens. Det var kyrkoherde Wide då. Man jag fick den. Trettio kronor i månaden var betalningen. Allt vatten skulle bäras in också i prästgården. Det var fem barn i familjen och tvättade gjorde man för hand förstås. Två kor skulle mjölkas varje morgon. Veden sågades en dövsstum dräng. Klockan fem på morgonen började arbetsdagen. Efter mjölkningen skulle jag

ordna frukost åt barnen och borsta deras skor innan de gick till skolan. Det var väldigt mycket arbete, men jag fick lära mycket; matlagning, syltning, saftning.

Alla gårdar, även prästgården var utan korkmattor på den tiden, så man fick ligga och knäskura de där hårda trägolven varenda vecka. Ibland var det bröllop och fanns inget annat vittne till hands fick jag sätta på mig ett vitt förklä och tjänstgöra som vittne. Sedan skulle jag koka kaffe. Alla som kom till prästgården skulle ha kaffe, det var trevligt på det sättet.

På julafton fick jag vara med och äta med familjen, men annars var det servering i salen. Jag och drängen fick äta i köket, det som blev kvar. Det var nogade med allt, barnen fick inte gå från bordet förrän de hade ätit upp allt.

Tiden gick och en dag började jag fundera över om jag skulle gå så här. Det fanns ju ingen framtid i det. Det som riktigt fick mig att bestämma mig var när jag skulle till tanddoktorn en dag. Jag hade sån tandvärk att jag var tvungen att ta tåget ner till Borgholm. Då drog prästfrun av en krona för den dagen. Tågresan fick jag betala själv också. Då blev jag arg, det brukade jag vara för rädd att bli annars. Men nu blev jag arg. Jag tyckte att jag bara utnyttades. När jag kom ner till Borgholm gick jag till en som hette Stenfelt, han hade pilsnerförsäljning men var också agent för en Amerikaline. Jag satte upp mig för en amerikaresa. Då var jag sjutton år, på det artonde. Jag hade sparat lite, men inte så att det räckte. På sätt och vis var det ändå tur att jag hade varit tvungen att spara allt. En gång hade jag köpt en yllekofta för att jag frös så förskräckligt. Då fick jag stryk för det. Och jag fick inte ta fem öre till en blyertspenna, det skulle sparas. Resan kostade 450 kronor, det fattades 175. Men kommer dag kommer väl råd, tänkte jag. På våren fick jag viseringsorder och åkte iväg till Göteborg. I Kalmar mötte jag en skolkamrat. Hon var sjuk, hade tbc men jag låg över hos henne över natten. Inte tänkte jag på lungsoten, utan vilåg i sällskap. Hon dog sen, vid 21 års ålder, men jag har aldrig haft ont av lungsot.

I Göteborg klarade jag av viseringen, sen åkte jag tillbaka till Öland. Men fortfarande

fattades det pengar – och jag grät. Vet inte hur många gånger jag grät. Femtio kronor behövde jag ha fram, men det var ingen som ville låna mig. Jag frågade den ena efter den andra och jag grät och grät. Till slut tänkte jag att jag i alla fall borde göra ett försök att skriva till min egen mor. Kanhända kunde hon låna mig pengarna. Jag skrev och hon skrev tillbaka: "Jag sköter mig och ni barn får sköta er själva och några pengar att låna ut har jag inte."

Och då grät jag ännu mer och tyckte livet var hopplöst. Men jag gjorde ändå ett sista försök. Jag skrev till pappa. Han gick och festade och söp, men jag visste att han älskade sina barn. Han var åkare och trots att han drack var han för det mesta i arbetet. Och tänk, det kom femtio kronor omgående – det glömmar jag aldrig. Jag tänkte att får jag det någon gång skapligt och kommer i beröring med pappa då ska han inte behöva ha det ensamt och fattigt när han blir gammal. Jag skickade honom dollars så snart jag kunde. Han skrev tillbaka att det inte var meningen att jag skulle betala tillbaka de där pengarna. Men han var väl glad när de kom för han hade inte så gott om dem.

Sedan fortsatte vi att ha kontakt. Skrev en rad då och då. Och när min man och jag så småningom flyttade upp till Stockholm tog vi hand om honom. Han bodde hos oss i många år. Tack vare de där femtio kronorna fick han det bra. Men det hade jag nog sett till att han fått ändå, för pappa var snäll och han gjorde så gott han kunde. Jag minns många gånger när vi var små och han kom hem på kvällarna och frågade om vi fått någon mat. Ofta hade vi inte fått det. "Om ni går och lägger er så ska jag skaffa så ni har det i morgon bitti." Då åkte han iväg till en syster som arbetade i mjölkaffär, där fick han lite bröd och mjölk. Det var gräsligt i Stockholm de där åren. 1916 och 1917 och däromkring, inte bara för oss, det var dåligt för de flesta. Jag minns hur vi satt hopkrupna under ett bord alla syskonen, för vi fick ju inte gå ut. Vi var rädda och hungriga. Någon gång kom frälsningsarmén med en matkorg.

En tallrik risgrönsvälling

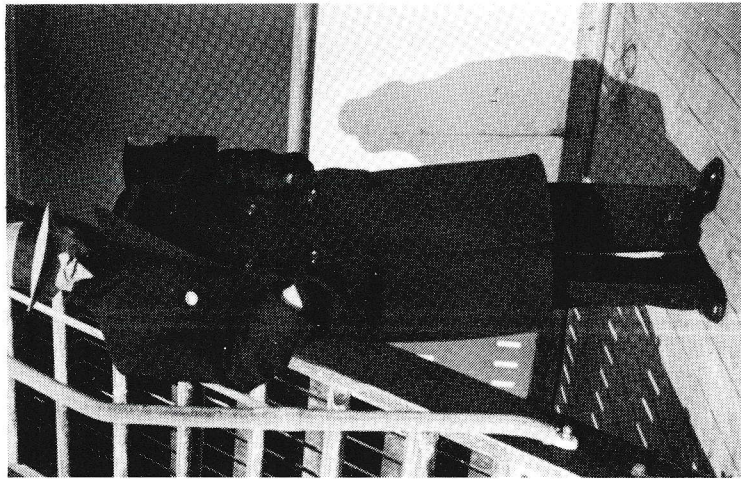
Vi var fyra i sällskap ner till båten i Göteborg.

Två nätter låg vi på hotell och när jag hade betalat räkningen hade jag bara en krona och femtio öre kvar. Jag hade lovat skicka vykort till mina syskon på Öland så sista dagen kunde jag inte köpa varken mat eller kaffe. Men en av flickorna bjöd mig på en tallrik risgrönsvälling och det glömmar jag aldrig. Jag har många gånger hoppats få reda på var hon finns så jag kunde bjuda igen, med ränta. Hon bor väl nånstans i Amerika, om hon lever. National-sången spelades. Inte många ögon var torra och näsdukarna frös till is, det var ju så isande kallt då på vintern. Så länge vi såg en strimma av den svenska kusten tittade vi och undrade hur det skulle gå. Det tog elva dagar över Atlanten, med Gripsholm. Det var ju ett flytande lyxhotell. Mat fanns i överflöd, synd bara att man blev sjösjuk flera dagar. Den 5 februari 1929 på kvällen kom vi in under det amerikanska landet, men båten lade inte till vid kaj förrän nästa morgon. En fosterfaster skulle möta mig.

Ja, sen började livet i Amerika. Jag fick plats hos en judefamilj, som hette Harowitz. Det var som att komma direkt till paradiset. Tyckte jag. När jag blev sjuk satte frun sina egna döttrar i arbete och jag fick ledigt, med full betalning. Hon var väldigt snäll. En natt hade en stor böld jag hade spruckit och hela sängen var nedblodad. Jag var rädd att jag skulle bli utkörd ur huset, men i stället tog hon hem doktorn, alldeles gratis. Lönen var 65 dollars i månaden. Varannan torsdag eftermiddag och varannan söndag hade jag ledigt. På kvällarna slutade jag klockan sju. Alla var förstående, både i familjen och i affärerna, när man inte behärskade språket till att börja med. Jag trivdes väldigt bra och bara sparade och sparade. Tanken fanns ju hela tiden att jag skulle åka hem om några år.

Sämre tider i Amerika

Ibland träffade jag kamrater hemifrån och så fick jag sällskap med Elis. Han hade kommit ut två år före mig. Vi gifte oss efter ett och ett halvt år. En svensk präst som hette Olsson vigde oss. Vi fick tag på en bra lägenhet, det var inte svårt, och vi arbetade båda två och sparade allt vi kunde. Varje måndag var ban-

Elis och Signe Barkstedt ombord på Gripsholm, på hemväg från Amerika...

ken öppen till sent på kvällen. Då gick vi dit och satte in våra sparade slantar. Det var det roligaste vi visste. Men tiderna började snart bli sämre i Amerika också. Elis arbetade på en

snickerifabrik som tillverkade dörrar, fönster och inredningar till hus. Nu fick han bara arbeta varannan dag. Jag arbetade tre dagar i veckan hos en familj på Attonde avenyn i

...och i sitt hem i Hagersten med bilder från Amerikaitiden.

Brooklyn. Det var gott om svenskar där. Jag har ett minne från en tidig juldagsmorgon. Vi skulle gå till kyrkan. När jag öppnade fönstret ut mot gatan såg jag en ensam människa som gick där ute. Plötsligt började han sjunga för full hals. "Nu är det jul igen" ekade mellan husen. Sångaren var lite sne förstås, men jag tyckte ändå det lät så fint.

Vi hade haft det bra i Amerika på alla sätt. Det sämsta var sommaren i New York, det var så hett att värmen dallrade över hustaken och på vintern var det så isande kallt. Vi började fundera på att flytta hem. Jag var med barn och ville helst föda barnen i Sverige.

På våren 1932 flyttade vi hem. I juli föddes Gunnar. Då hade vi köpt en liten gård, Höjden, i Persnäs på Öland, alldeles där vägen svänger av mot Sandvik vid västra kusten. Där bodde vi i elva år, men jag tror att vi längtade till en storstad mest hela tiden. På vintrarna körde vi hem ved från Böda med häst. Vid tretiden på natten gav sig Elis iväg. När Bläsa kom hem från skogen sent på kvällen var hon så trött att hon bara la sig ner. Det var 4,5 mil till Böda station.

Gård hade vi nog inte skaffat om det funnits annat arbete, men den var ju ändå en trygghet. Elis hade försökt bli polis, men han hade inte riktigt längden inne och så var han ett par år för gammal för att bli antagen. Ja, så blev det att vi började lite med affärer. Vi sålde slöjd och glass på marknaderna och festplatser runt om på Öland. Jag köpte gräddor från mejeriet och kokade glassen själv. Glass förekom inte på Öland då, det var en nymodighet.

På vintrarna sågade vi stora isblock och la dem i sägsån, hälften smalt bort under sommaren, det fick man räkna med. Det fanns ju inte elektricitet, så vi fick frysa glassen för hand, med isbitar och salpeter. På söndagarna för vi runt till Byrums Sandvik och andra platser med badvagn, det började komma lite somargäster på 30-talet.

Ibland åkte vi hem på natten och fryste mer glass – och så ut igen. När vi hade salt glass i Borgholm två dagar i rad var det dags för marknaden i Algotstrum dagen efter. Det var jobbigt, men roligt. Vi hade ett stånd och stod där och öste upp i strutar med en skopa. Sedan

började vi sälja korv också, det hade inte folk på norra Öland sett heller.

Men vi tröttnade på det här kringåkandet så småningom och flyttade till Stockholm. Där köpte vi en liten affär och sålde frukt, blom- mor och potatis. Potatis köpte vi hela vagns- laster av från Källa på Öland, ibland flera ton. Det kom folk från hela Stockholm för att köpa av den fina ölandspotatisen. Till och med Kro- nan ringde utifrån Skeppsholmen och ville kö- pa potatis för pojkarna hade kommit och sagt att det fanns fin potatis i Hägersten. Men det kunde vi inte åta oss att leverera. Vi hade inte lagerutrymmen och det skulle bli för mycket arbete.

Vi fyra-femtiden på morgonen brukade vi åka ner till grossistlagret i Klarahallen och handla varorna. Vi jobbade i affären båda två. När Elis var ute och levererade varor stod jag bakom disken. Och när jag var uppe och städa- de i lägenheten eller lagade mat stod han där ensam.

Nu är det rätt så många år sedan vi gjorde oss av med affären. Vi hade kunnat hålla på längre, men så fick vi en spekulant och då tyckte vi det var lika bra att sälja. Elis fick arbete på LM Ericssons och jag på bankgiro- centralen. Det var nog lika bra det, för småaf- fäerna började gå sämre och nu är det inte många kvar.

Elis har fyllt 80 år nu och jag är 72. Vi har det bra här i Hägersten. Vi har bott i samma lägen- het i 25 år med utsikt över stan. Men nu har vi sökt till ett pensionärshem som håller på att byggas här i närheten. Än så länge är vi friska och krya, men det är ju det att om vi blir sjuka, då har vi mat och allt ordnat på hemmet.

Vi har varit runt i hela Stockholm. Det finns nog knappt en gata vi inte sett. Och ofta har vi åkt bil ner till Öland och hälsat på mina syskon där. Det har gått bra för allihop. Min lillebror Kalle är vaktmästare i Källa ödekyrka, Maja har kiosk i Persnäs, Sven bor i Borgholm och Gustav har sitt sommarställe på Öland, men bor annars i Stockholm.

Men barndomen vill jag inte ha tillbaka. Det är som om den präglat mig för hela livet. Jag känner alltid en oro, som om jag alltid måste skynda mig. Det sitter i, jag har ingen riktig ro.

Röntgenkristallografin — en hörnpelare i vår kunskap om världen

av *Sven Hovmöller*

■ Röntgenkristallografi är en liten vetenskapsgren mellan kemin och fysiken. I Sverige finns ett hundratal röntgenkristallografer, i hela världen några tusen. Denna lilla vetenskap har dock alltsedan sin födelse för 70 år sedan givit mänskligheten mycket stora insikter i hur materian runt oss är uppbyggd.

De första röntgenkristallografiska experimen- ten syftade till att förstå naturen hos rönt- genstrålarna, eller X-strålarna som dess upp- täckare Wilhelm Röntgen själv kallade dem. Genom att riktiga röntgenstrålningen mot kris- taller kunde man avböja eller reflektera rönt- genstrålningen. Av experiment kunde man för- stå att röntgenstrålningen helt enkelt var ett sorts ljus, men med en mycket kortare våg- längd, 0,1 — 100 Ångström, mot det synliga ljusets 4000 — 8000 Å. (En Ångström (Å) = en tiondels miljondels millimeter.) Praktiskt taget omedelbart insåg de engelska fysikerna William Henry Bragg och William Lawrence Bragg (far och son) att röntgenstrålningens brytning i kristaller inte bara avslöjade något om röntgenljusets natur, utan också skvallrade om kristallens inre uppbyggnad.

Om en smal stråle röntgenljus träffar en kristall av till exempel vanligt koksalt, natri-

umklorid, reflekteras röntgenljuset i en mängd riktningar. Sätter man en fotografisk film bak- om kristallen ser man reflexerna som ett antal prickar. Om man vrider kristallen försvinner reflexerna en efter en, men nya kommer till i stället. Vad far och son Bragg observerade var att reflexerna kom i mycket bestämda mön- ster, och att om man vred kristallen t.ex. 90 gra- der fick man tillbaka samma mönster som man haft före vridningen. Av detta kunde man omedelbart förstå att atomerna, som byggde upp kristallen var ordnade i ett regelbundet mönster eller gitter. Genom att studera re- flexernas mönster lyckades Bragg och Bragg både framlägga en allmän regel för när re- flexerna uppstår, den s.k. Braggs lag, och klar- kristallen satt ordnade. (fig 1) Detta innebar röntgenkristallografins födelse, och en revolu- tion i kunskapen om materians uppbyggnad.

Man kunde nu fastslå att natriumklorid, liksom alla andra kristallina ämnen, var uppbyggt av atomer som var ordnade i bestämda mönster eller strukturer, och att detta mönstrets minsta beståndsdel, enhetscellen, återkommer miljontals gånger genom hela kristallen.

Man kan jämföra en kristalls uppbyggnad med ett tapetmönster, där en minsta enhetscell upprepas över hela ytan. Ett tapetmönster, som i figur 2, är helt enkelt en tvådimensionell kristall. I natriumklorid liksom i andra kristaller är mönstret dock upprepat i tre dimensioner. Om man känner till hur enhetscellen ser ut vet man därför hur hela kristallen ser ut.

Natriumkloridens enhetscell är mycket enkel. Bara två atomslag ingår, natrium och klor, och det finns bara en atom av vardera slaget per enhetscell. Genom att samma reflexmönster upprepas var 90:e grad när kristallen vrids kan man dra slutsatsen att enhetscellen har en hög symmetri — åtminstone 4-talig symmetri. Genom denna sorts resonemang, förda i huvudet av forskarna Bragg kunde till sist en entydig och exakt bild av uppbyggnaden hos natriumkloridens enhetscell fastställas. På liknande sätt löstes strukturer för flera andra salter, och med tiden kunde alltmer komplicerade strukturer bestämmas.

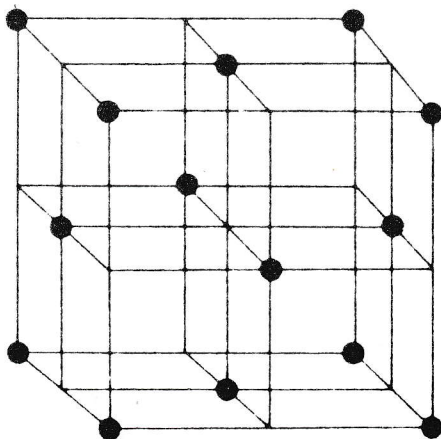

Fig. 1. Natriumklorids struktur. De svarta punkterna symboliserar kloratomerna. Natriumatomen ligger mitt emellan kloratomerna, i skärningspunkterna för de fina linjerna. Varje kloratom har 5 natriumatomer som närmaste grannar, och på motsvarande sätt har varje natriumatom 6 kloratomer på samma avstånd.

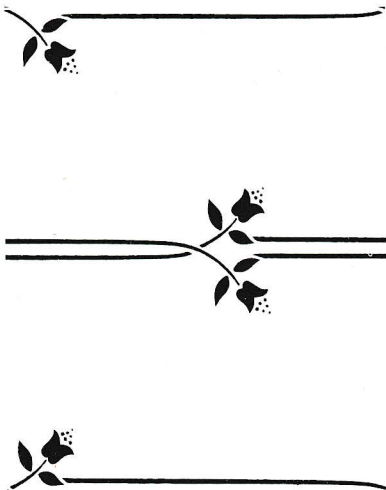
Kommentar:

Röntgenkristallografi är namnet på en modern forskningsmetod inom kemien. Röntgenkristallografer — eller strukturkemister — sysslar med att söka bestämma hur atomerna i olika kemiska föreningar är ordnade i förhållande till varandra i rummet. Närmare bestämt i sådana kemiska föreningar, vilka uppträder i form av kristaller. Exempel på dylika kristallina föreningar är vanligt socker och vanligt koksalt. Under de senaste decennierna har den tredimensionella strukturen av alltmer komplicerade ämnen kunnat bestämmas, t ex vissa enzymer och andra typer av proteiner. Dessa ämnen hör avgjort till de mest invecklade, som existerar i naturen.

Betydelsen av den strukturkemiska forskningen fick sin särskilda markering, då 1982 års nobelpris i kemi tilldelades Cambridge-forskaren och röntgenkristallografen Aaron Klug. Dr Klug har lämnat viktiga bidrag när det gäller att få en precis bild av hur vissa virus är uppbyggda.

Sven Hovmöller, strukturkemist vid Arrheniuslaboratoriet i Stockholm, redogör för hur röntgenkristallografin utvecklats under sin korta historia, liksom vad den innebär. I egenskap av medarbetare till Aaron Klug under drygt ett år har Sven Hovmöller bl a utfört studier kring det s k tobaksmosaikviruset, ett virus som angriper tobaksplanter. Man har numera en mycket detaljerad bild av utseendet hos detta virus.

Fig. 2. Ett tapetmönster med spegelsymmetri. En enhetscell har ritats in. Hela tapeten kan ses som en oändlig upprepning av motivet i enhetscellen. Tapeten är därför en 2-dimensionell kristall. Spegelsymmetrin innebär att vänstra halvan av enhetscellen är spegelbilden av den högra halvan.

Efter ungefär 30 år kunde enkla organiska föreningars strukturer klargöras med röntgenkristallografi. Organiska föreningar är till exempel socker, fetter, och proteiner (äggviteämnen). De kallas organiska därför att de finns i levande organismer. För 150 år sedan trodde man allmänt att det var en fundamental skillnad mellan organiska och oorganiska substanser (oorganiska föreningar är till exempel metaller och olika stenarter). Man trodde att de organiska ämnena innehöll en livsande, att de endast kunde skapas av Gud och så vidare. Numera vet vi att även organiska ämnen kan tillverkas på laboratorium, och de definieras nu som kolföreningar, eftersom de alla har ett skelett av grundämnet kol. Organiska föreningar är oftast mycket mer komplicerat uppbyggda än oorganiska, så det krävdes nya utvecklingar inom tekniken innan dessa ämnens struktur kunde börja kartläggas.

De viktigaste tekniska hjälpmedlen var nya kameror för att samla in experimentella data och från 1950-talet datorerna. På 1910-talet kunde föreningar med upp till 10 atomer per enhetscell strukturbestämmas, på 1940-talet hade man kommit upp till c:a 100 atomer. Med modern datateknik kunde man på 1970-talet lösa strukturer med över 100 000 atomer i enhetscellen.

Hur kan man ta reda på atomstrukturen med röntgenkristallografi?

En viss uppfattning om röntgenkristallografins problem kan man få av följande parallell.

Tänk dig att du står i ett kolsvart rum i vars mitt det står en staty. Du vill veta hur statyn ser ut, men du kan inte se den, och inte heller nå den för att känna med handen. Det enda du har till din hjälp är en trädgårdsslang med en fin vattenstråle. Du kan rikta strålen mot statyn, och samtidigt låta en kamrat gå runt i rummet och hålla upp sina händer och känna efter åt vilka håll det stänker. Om du går runt och sprutar på statyn från alla håll och din medarbetare känner efter hur vattnet reflekteras, så kan ni tillsammans eventuellt få en uppfattning om hur statyn ser ut. En rund sten kommer att ha ett mycket enkelt och symmetriskt stänkmönster, en komplicerad staty, som till exempel en människa kan vara mycket svårare att klargöra. Om du sedan ska kunna skilja på en staty föreställande Napoleon och en annan föreställande Karl XII så kommer du nog att vilja ha en datamaskin till hjälp för att sammanställa alla miljoner mätdata, och göra beräkningarna med stor noggrannhet. I röntgenkristallografin står man inför ett liknande problem. Man har en kristall, där ett visst arrangemang av atomer återkommer i varje liten enhetscell. Vi kan inte se atomerna, utan bara sikta med röntgenstrålningen från alla håll, och med hjälp av en fotografisk film få reda på hur röntgenljuset reflekteras av atomerna. Varje kemisk förening har sin speciella kristallstruktur, och därför ett karakteristiskt röntgenreflexmönster. Men för att kunna få fram strukturen från reflexmönstret krävs en invecklad matematik och moderna datorer.

Proteiners struktur

När datamaskinerna kommit blev det möjligt att på allvar tackla verkligt svåra strukturer. Sådana är till exempel proteiner (äggviteämnen). Proteiner består av flera tusen atomer, mest kol, väte, syre och kväve. Proteinerna är oerhört viktiga för allt liv, så till exempel utförs alla kemiska processer i levande organismer med hjälp av proteiner. Sådana proteiner kallas enzymer och de gör sådana saker som att bryta ned födan och förbränna den, så att vi får energi till muskelarbete. De bygger också upp nya celler i kroppen, så att vi kan växa, läka sår och så vidare. Om man ska förstå mer exakt hur livsprocesserna sker måste man alltså förstå hur enzymer arbetar. En viktig kunskap är då hur enzymer ser ut, dvs hur deras struktur är. Det är lika omöjligt att förstå hur enzymer arbetar om man inte känner strukturen som att förstå hur en bilmotor fungerar utan en ritning över de ingående delarna.

Det finns flera tusen olika enzymer i kroppen, vilka uträttar olika saker. För att förstå hur ett visst protein gör en viss sak, och ett annat någonting annat, måste vi därför ha en mycket detaljerad kunskap om varje atoms läge i den stora proteinmolekylen. Hitills har omkring hundra proteinmolekylers struktur klarlagts till denna atomära upplösning. Vi vet nu hur till exempel hemoglobin (det röda blodfärgämnet som syresätter blodet) ser ut, liksom insulin, gammaglobuliner (antikropparna) och många matsmältningsevenzymer som till exempel trypsin. I figur 3 visas ett exempel på ett enzyms struktur.

De allra senaste åren har hela virus kunnat studeras med röntgenkristallografi. Virus är en mellanform mellan levande och död materia. Virus kan inte fortplantera sig utanför levande celler. Däremot kan de tvinga levande celler att tillverka nya kopior av sig själva. Enkla levande varelser som bakterier kan däremot leva och fortplantera sig på dött material såsom en sockerlösning. Skillnaden mellan virus och de lägsta organismerna är att de senare har hela den uppsättning enzymer som behövs för att bryta ner näring och bygga upp en egen cell. Virus däremot har bara några enstaka enzymer, till exempel med uppgift att lösa upp cell-

Fig. 4. Tobaks mosaik virus är ett stavformat växtvirus. Sammanlagt 2100 proteinmolekyler skyddar arvsanlaget, som ligger som en spiral inuti viruset. Arvsanlaget innehåller information om hur skalproteinet ska se ut. Man kan alltså säga att någon djupare mening med livet finns inte för ett virus — det består av ett skal som skyddar arvsanlaget som innehåller informationen om hur skalet ska se ut som skyddar arvsanlaget som ... Men villkoret för att en organism ska överleva är inte att den fyller en funktion i naturen, utan att den utgör ett system som fungerar. Och tobaks mosaik virus fungerar så bra att varje cigarett som röks innehåller detta virus.

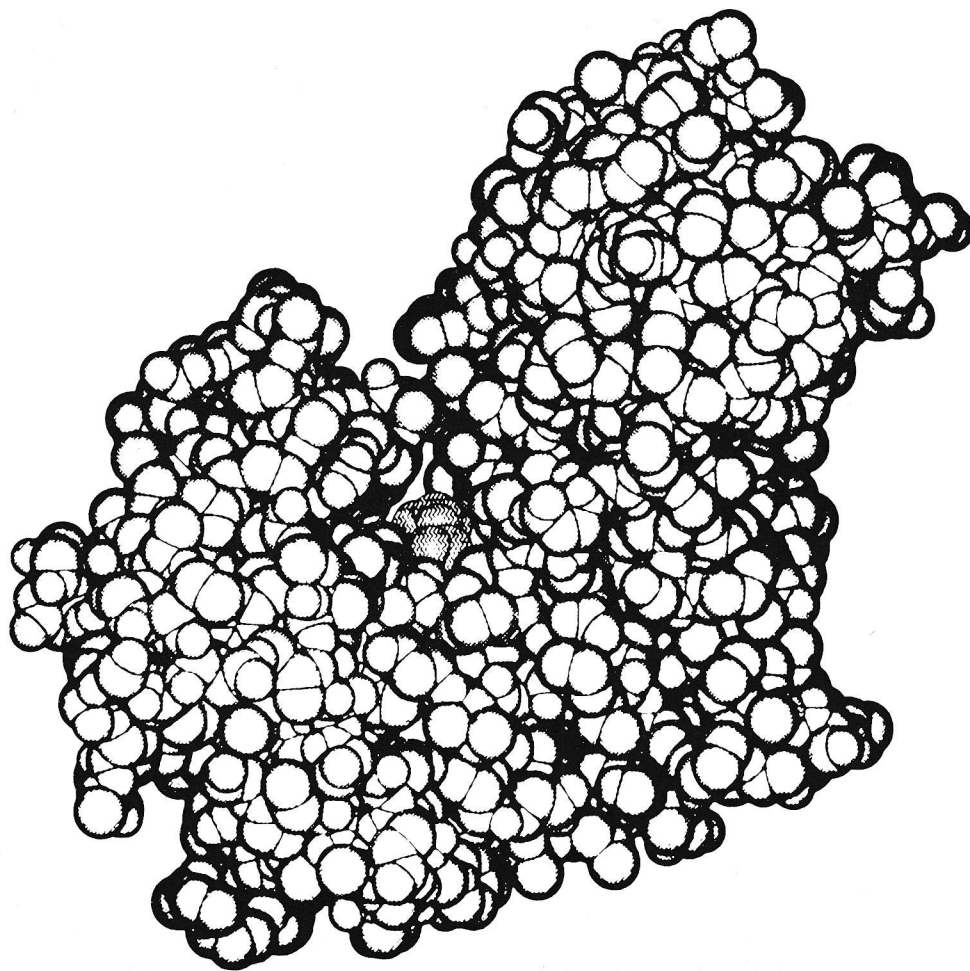
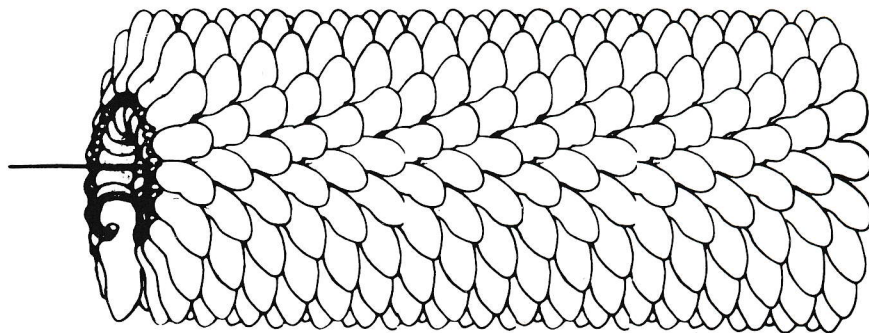

Fig. 3. Ett enzym består av tusentals atomer. Med röntgenkristallografisk metodik kan man fastslå läget av alla dessa atomer med en noggrannhet av c:a en hundradels miljonjondels millimeter (= 0.1 Ångström). Hela enzymet är ett par miljonjondels millimeter i diameter. Varje atom är ritad som ett litet klot med c:a 1 Ångströms diameter. Enzymet är en kompakt massa av atomer, inte olikt ett japanskt träpusel. Enzymet arbetar genom att binda till sig en speciell sorts molekyl i en klyfta, den s.k. aktiva ytan. Enzymet kan sedan slita sönder molekylerna på ett bestämt ställe, kasta ut nedbrytningsprodukterna och fanga in en ny molekyl osv. Allt detta med en otrolig hastighet, i vissa fall upp till en miljon gånger i sekunden!

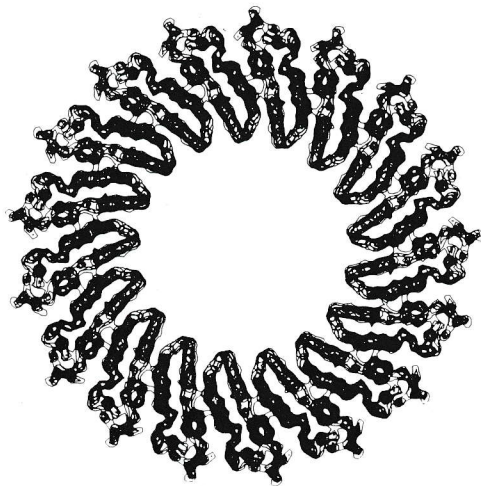

Fig. 5. Ett tvärsnitt genom tobaks mosaik viruset. Viruset byggs upp av »byggelement» bestående av två kransar av vardera 17 identiska skalproteiner. En sådan krans ses här. Det tillräckligt för att de enskilda atomerna i varje proteinenhet kan urskiljas. Några år senare (1979) hade dock forskarna i Cambridge nått fram till atomär upplösning.

väggen i den organism de ska infektera. Virus består av ett skal av protein och inuti ett arvsanlag i form av en DNA- eller RNA-sträng. De enklaste virus man känner till har knappt en miljon atomer, och är runda som klot eller stavformade. Sådana virus kan man kristallisera och klarlägga strukturen på. De mönster man får av röntgenreflexerna blir givetvis mycket komplicerade.

Man känner nu uppbyggnaden av t.ex. to-

baks mosaik virus i detalj, som framgår av figurerna 4 och 5. Med röntgenkristallografisk teknik har på senare år även tre klotformade virus strukturbestämts till atomär upplösning.

Även i framtiden kan vi räkna med att röntgenkristallografin kommer att ge oss möjlighet att se in i naturens innersta hemligheter, både vad det gäller metaller, mineraler och livets byggstenar.

Torsten Jurell, ett vänporträtt

av Peter Ekström

■ Den speciella tradition som Torsten är intresserad av kännetecknas snarast av att vissa färförnåma konstvetare inte ens erkänner den som konst. Det skriver Peter Ekström i sitt porträtt av Torsten Jurell. Denne arbetar främst som grafiker. Den politiska satiren är hans tonfall.

Ta Albrecht Dürers skiss till monument över de slaktade tyska bönderna och hans apokalyps. Ta Torsten Billmans sjömansbilder. Ta några av Kitagawa Utamaros kurtisanporträtt.

Ta också några nypor av den mer kände japanen Katsushika Hokusai, Honoré Daumier, Francisco de Goya, Albertus Pictor, José Guadalupe Posada. Blandat ordentligt. Krydda med modernare orättvisor. Ändå är det ingen risk att Torsten Jurell kliver ur kastrullen efteråt.

Visserligen är Torsten inte färdigkokt än. Och visserligen är dessa de ingredienser som krävs i hans gryta. Men trots det är ingen konstnär, färdig som ofärdig, summan av andra konstnärer. Ändå är det på sin plats med denna uppräknin.

Torsten arbetar medvetet för att få inta sin plats i den tradition som företräds av dessa

mästare. Det är tveksamt om en sådan plats innebär någon som helst trygghet eller ära. Den speciella tradition som Torsten är intresserad av kännetecknas snarast av att vissa färförnåma konstvetare inte ens erkänner den som konst. Daumier; en lustig krumelur. Posada; inte värd att bevara åt eftervärlden.

Dagspolitik, förgånglighet, okonst!

Nå, min vän Torsten nöjer sig inte med det. Han har många eldar brinnande i sitt rymliga hjärta. Sedan 1976 har han klarat av 12 scenografier åt främst Göteborgs Stadsteater, Riksteatern och Fria Proteatern. Ingen av de pjäser han själv skrivit har ännu nått scenen men däremot så har några av hans noveller tryckts. Liksom många artiklar i dagstidningarna.

Måleriet; olja, tempera, akvarell, rinner hela tiden i en lite tunnare ström parallellt med grafiken. En ström med skulptur, främst träreliefer, har börjat sippra fram på sista tiden. Om

Torsten dessutom fick syssla med film skulle ingen vara nöjdare.

Men det är främst som grafiker han arbetar. Och den politiska satiren är hans tonfall. Fler-talet av hans bilder är försedda med uddar och hullingar. Det mest finsmåda grisailleträsitt visar sig ha dubbla botten. Lyriska landskapsbilder i delikat linjeteknik är försedda med fallgropar och fällor.

Träsnittstekniken är förlängningen på det linoleumsnitt som Torsten, jag själv och andra i samma generation började experimentera med i slutet av sextioalet och början på sjutioalet. Självt inspirerades jag av konstnärskollektivet Røde Mor i Danmark. Det menade att linoleumsnittets lite operonliga grova drag och relativa lätthet att reproducera gjorde själva tekniken revolutionär. Möjligen stötte Torsten på samma tankegångar. Det är en märklig och bräcklig grund för en konstnär att stå på. Men bilderna fick avsättning i den unga och stora vänsterörelsen. Inte för att Torsten, jag, Ulla Wennberg och andra vänner blev feta för det. Tvärtom, den största delen av vad som producerades gick i anonymitetens och gratisarbetets tecken. Men å andra sidan är det fortfarande en ganska fin känsla att se den affisch man gjort på alla Göteborgs husväggar.

Då i Göteborg var det Vietnamkriget som tände eldar i Torstens hjärta. Nu i Stockholm är det kanske främst kriget i Afghanistan. Om tio år har världen förändrats igen. Nu är ingen tid för revolution. 1917 var det. Det finska klasskriget blev ett blodigt nederlag. Det har skildrats av Torsten i ett av hans mer massiva och kända teman. Kriget i Afghanistan slutar knappast innan långt mer blod spillts. Det är det tema som sysselsätter honom nu. Parallellt kommer viktiga influenser av medeltida svensk ornamentik och de japanska färgträsittsmästarna.

1951 föddes Torsten Jurell i Mölnlycke. Det var i Vattumannens stjärntecken. Det ska tyda på andlighet. Det finns också ett sådant drag i Torstens bilder: de subtila linjerna. Den föreläskade utformningen av till synes oväsentliga

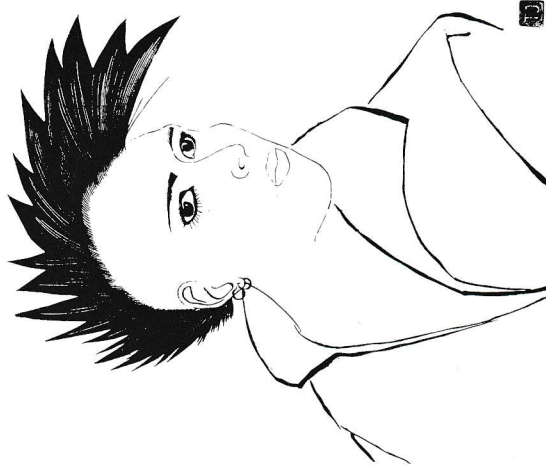
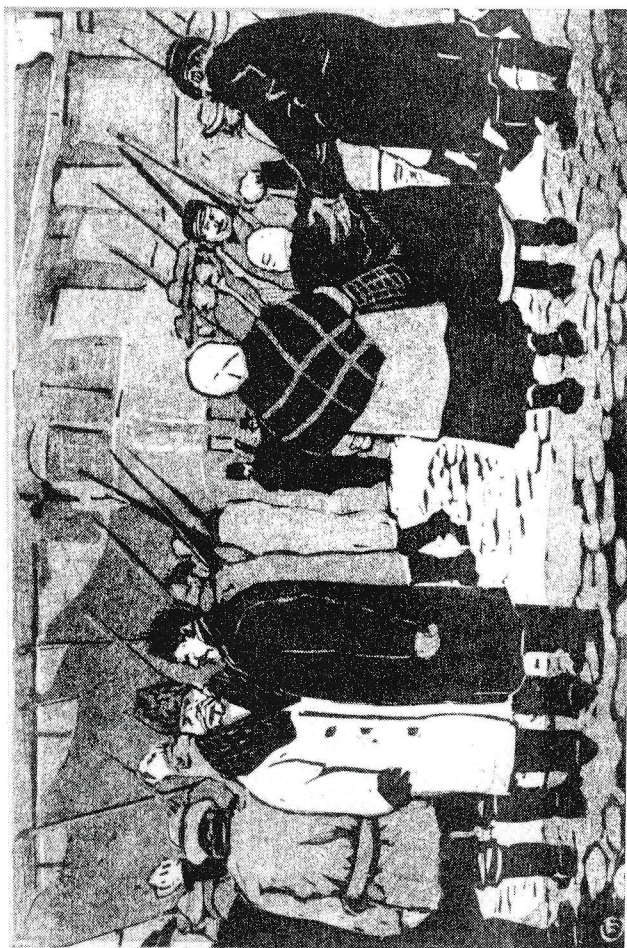
bakgrunder. Det spåda och antydda. En strävan att reducera träsnittet nästan bortom dess möjligheter.

Ännu har han inte hunnit dit. Än har stockarna många hemligheter som ska avslöjas. Vågen dit är enslig eftersom det inte finns någon större träsnittstradition i Sverige. Torsten får prova sig fram på egen hand. Jag minns när han plötsligt en dag fann en speciell kniv i en affär, som medgav ett dunderskt trick. Ingen handbok hade upptagit den.

Viljan att förnya, prova, experimentera går ibland ut över bilderna. Vad som skulle kunna göras enkelt görs svårare. Mer komplicerat. På ett nytt sätt. Det kommer, om Torsten fortsätter på det spåret, att medföra att han så småningom blir en av träsnittets förnyare i Sverige. Men på vägen dit efterlämnas smiliga bilder som inte är så bra som de kunde vara. Det är Torsten självklart medveten om. De motiv som inte utförts perfekt och fortfarande är viktiga, återkommer. Ibland gång på gång tills de når ett slags fullbordan.

Det finns ytterligare en komplikation med Torstens bilder. Den svenska konstmarknaden har förstoppning. Dess kanaler har runnit sina tröga lopp år ut och år in. Kanaler för politisk, satirisk konst existerar inte ens. Traditionen erbjuder heller ingen annan lösning än svält och tidningsillustrationer. Torsten arbetar också delvis som illustratör. Men det är bara en bråkdel av hans grafiska produktion. Somligt är inte alls anpassat till rå tidningsteknik. Självt menar Torsten att de som bär upp kulturen nu för tiden är bilhandlarna. Han kanske inte är allvarlig då, han är sällan det. Men om så vore är de nog inte mottagliga för just politisk satir. Hur delikat form den än har.

Det är alltså många av Torstens bilder som har långt till sin publik. Nog för att Torsten haft utställningar. Bortåt 40 stycken. Och nog för att han sålt också. Men den sammanlagda utställningspubliken är liten i Sverige. Kanallerna för konst som inte är gjord för evigheten, inte trycks i tidningar och ändå vill ha en stor publik existerar inte.

Ovan: "Finlands framtid ligger nu i våra händer, men borgarna smider svarta planer." Grisailleträsitt 1977.

Till vänster: Porträtt av en dam. Träsnitt 1982. Finns även i färgversion.

Ovan: Fesk. Träsnitt 1980.
Till höger: Nils Holmberg. Trä-
snitt 1977. Gjord för ett bokom-
slag.

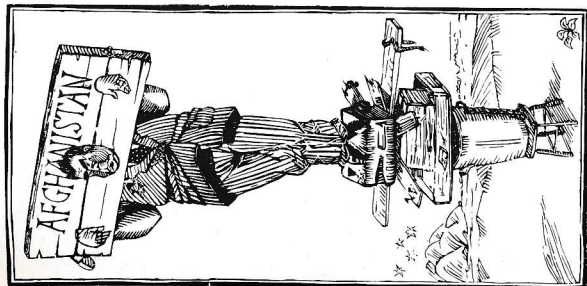

Ovan: Déja vu. Träsnitt 1982.
Nästa sida: Tänk på doden. Gri-
sailleträsnitt 1980.

Ovan: De fyra ryttarna. Träsnitt 1981.

Ovan: Ett Monument. Träsnitt 1981.
Till höger: Hodja Nasreddin 1978.

Ovan: Illustration till novellen Internationella brigaden – Valencia 1938 av R Skandevall. Grisailleträsnitt 1975.

Nedan: **Trollsåndan**. Illustration till novellen Hodjas återkomst av Torsten Jurell.

Krigsbarnet

Ett prosastycke, skrivet efter ett Ungernbesök.

av Anders Björnsson

Händelsen hade drag av överklighet. Han hade varit krigsbarn i min farmors familj. Året: 1920. Platsen: en garnisonstad i södra Sverige. Det intryck han gjorde på de unga familjeflickorna var outplåligt, trots att han bara stannade några korta sommarmånader. Hemkomsten hade han snabba framgångar, gjorde en lysande intellektuell karriär. Graden tog han samma år som Europa började rusta på nytt. Men banden mellan krigsbarnet och hans andra familj klipptes aldrig helt av. Det fanns återkomster, smärtsamma avsked, besvikelsens tystnader – den tunna tråden till kontinentens puls. Längre fram, i min egen barndom, som inföll under de stora skådeprocessernas decennium, var han ett stående samtalsämne. Jag minns fortfarande berättelsen hur han dök upp igen strax efter det andra kriget, utblottad, med en packe värdelösa riksmark i bagaget. Under revolten och invasionen oroade man sig länge över hans säkerhet. Hans ställning var egentligen aldrig hotad; i sin frånvaro fortsatte han ändå att vara det oskyddade krigsbarnet. Så följde en brytning, kontakterna blev indirekta, men samtalen upphörde inte. Det som irriterade mig under de här åren var att jag hörde så mycket talas om honom utan att någonsin ha sett honom, vare sig i verkligheten eller på bild. Med tiden förvandlade jag honom till en myt. Det fanns studer då jag undrade om han verkligen existerade, hade existerat.

En sommar, mer än sextio år efter upprin-

nelsen. Jag står i staden vid den breda floden. Det regnar lätt. Spårvagnarna dundrar ner för boulevarden. Dagen efter den stora högtiden och människorna går ännu omkring i jättelika klungor. I tre timmar satt jag mitt emot honom på en nedlyst restaurang. Hur många livstider skulle rymmas på dessa timmar? Han gav mig hållpunkter: krigsutbrottet som han drogs till från det lugna Norden för att bli förbindelseofficer med de tyska trupperna; affären R. R som var en personlig vän från studentåren och som, strax före sitt eget avsked, erbjöd honom en post i det mäktiga inrikesministeriet, blott han ginge med i partiet; inmarschen som fullbordade den inre emigrationen, gjorde toleransen till en livshållning, öppnade blicken för nuets minsta möjligheter. Det vackra judiska gammelmansansiktet utstrålar hela tiden en märkvärdig förtrostan. Jag söker efter förklaringar, brofästen, i vårt bisarra virrvarr av repliker och reflexioner. Var går gränserna för vår gemensamma samtid? Vi talar om krigen som pågår. Åsikterna bryts. När jag ska betala notan, griper han plötsligt om mina händer. Mycket långsamt säger han sen: Vet du, mitt land har förlorat alla sina krig, och det är det som alltiämt gör mig så optimistisk, för om vi förlorar också nästa, så kommer vi att återvinna friheten. Vi riger en stund. Så tar vi adjö. Det regnar lätt när jag vandrar ensam utefter trottoaren, ensam i detta myller av människor och hemliga innebörder.

Skriet från vildmarken eller saltet i demokratin

– ett inlägg i litteraturdebatten

av Håkan Ågren

■ I den mån arbetarlitteraturen, proletärdiktningen behandlas får den numera ganska vänliga klappar på huvudet. Samtidigt sparkas det på realismen, och då med stålhättan på. Det är genom angreppet på realismen, som arbetarlitteraturen nu indirekt attackeras, skriver Håkan Ågren i denna artikel.

I en skrift från 1941, *Arbetardikt i kamp*, säger Fredrik Ström om arbetardiktarna att de "föraktar att gå i flock. De är mer människor än partimedelmmar, mer frihetskämpar än kyrkmenighet...". "Endast så har de kunnat förbli saltet i demokratin".

Längre fram skriver han: "Trotsat och den sega stridsviljan, kärleken till friheten, upproret mot tidens gudar är som vi sett ett utmärkande drag hos alla arbetardiktare. Det är inte så, att de blott registrerar och beskriver proletariatets kamp, analyserar tidens problem, nej, de är alltid själva med i striden".

Det är lätt att konstatera att denna tradition har hållit sig levande. Det är bara att gå omkring inne på ett bibliotek ett tag. Ivar Lo-Johansson säger i en intervju i samband med att hans senaste bok kom ut:

Begreppet proletärförfattare kom att bli en diskriminering. Och många arbetarförfattare

som upplevt sin personlighetsutveckling lösgjorde sig från sitt ursprung.

Det blev då många desertörer från arbetarklassen. Vi hade ju då en borgerlig kultursyn och borgerliga kritiker. Jag trodde alltid att arbetardiktningen skulle bli en isolerad ö, som bara vilade i trettiotalet. Men det har ju fortsatt att komma arbetarförfattare.

Det blev så att också akademiska författare sökte sig till arbetarrörelsen.

Men dom såg helt andra saker, dom fattade inte. Dom trodde att det betydde demonstrationståg och röda fanor och talarstolar och teorier. Marx och alltsammans.

Men det var ju mycket mer komplicerat än så. För det där var ju inte arbetarnas vardag. Dom visste inte hur arbetarna kände och tänkte.

I min barndom berättades det ibland om morbror Ludvigs läshunger. Det framstod

som om morbror Ludvig då och då fått något slags utbrott av obehaglig läslust. Vid ett tillfälle gick han från Bockträst till Sorsele – åtta mil fram och tillbaka – "bara" för att låna något historiskt bokverk. Vissa tider, när arbetet tillät det, låg han på sofflocket och "väl-läste".

För mig framstår morbror Ludvig i vår släkt delvis som en representant för den bildnings-hunger och det litteraturintresse som var ett drag i den framväxande arbetarrörelsen. Det var ett drag som även några personer i ledande ställning var bärare av – t.ex. Axel Danielsson, Fredrik Ström, Alfred Kämpe, Fabian Månsson, Kata Dahlström.

Kata Dahlström uppmannade arbetarungdomen att läsa böcker av Leo Tolstoj och tog även unglubbar i hård upptuktelse för att de försummade kulturarbetet. Hon vågade med andra ord även kritisera rörelsen inåt, en nu mera inte alltför vanlig egenskap. Det här betyder nu som bekant inte att förhållandena var särskilt idylliska eller att utvecklingen var entydig. Den radikala folkliga litteraturen, den framväxande arbetarlitteraturen, proletärdiktningen, stötte på hårt motstånd. 1910 gav Gustav Hedenvind-Eriksson ut sin debutbok, *Ur en fallen skog*. Elva år senare konstaterar han att den ende som haft någonting att säga om hans diktning var litteraturkritikern Erik Hedén. I övrigt hade dödstystnad härskat. Samma motstånd eller ovilja mötte Dan Andersson, Ivar Lo-Johansson, Jan Fridegård. Den realistiska arbetarskildringen stötte på motsånd också bland sina egna.

Begreppet proletärdiktare

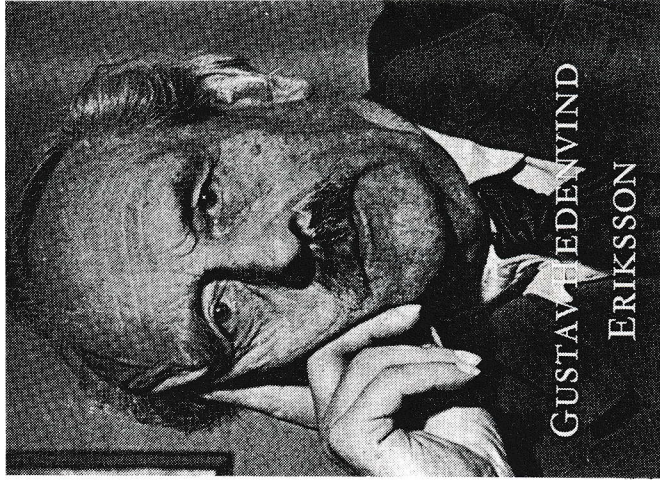
Begreppet proletärdiktare som en sammanfattande beteckning användes första gången 1921. Det var i Richard Steffens Översikt av svenska litteraturen, del V.

Till en början förekom beteckningen mest, även om det inte var så hos Steffen, i nedsättande och ringaktande syfte, som ett skällsor. Själva begreppet proletärdiktare orsakade en stor debatt, främst i Social-Demokraten. Ivar Oljelund protesterade och skrev mot. (En annan som långt senare, på 40-talet, reste invändningar var Erik Golland. Han ansåg att

begreppet proletärdiktning hade "skapat onödiga aggreSSIONER mellan litterära grupper – gott falska mallar för litteraturbedömningen..." etc).

Hedenvind godtog beteckningen för sin egen del, och menade, att Steffens insats mest var värd beundran. ty "han är dock den förste i landet som utan att rynka näsan, kastat upp även trälarnas litterära gravhögar...". (Hedenvind-Eriksson, "Vad är en proletärdiktare?", Social-Demokraten, 10 november 1921. Även tryckt i "På minnets älv" av samme författare).

Martin Koch skrev: "För min egen del har jag aldrig protesterat mot benämningen..." "...Om en diktare menar allvar med sitt arbete, om han samvetsgrant undersöker den givna verkligheten och grunderna för de värdeomdömen, som fällas om denna verklighet,

GUSTAV HEDENVIND-ERIKSSON

om han omsätter detta i levande dikt – och om detta sedan kallas proletärdiktning, helt enkelt emedan vår tids allvarigaste livsproblem resa sig i proletariats värld – ja, vilken diktare i vår tid ville inte då göra sig förtjänt av benämningen proletärdiktare?”

(Martin Koch, Proletärdiktning, 1921).

På 30-talet växer denna litteratur till allt större bredd och styrka. Då framträder Statarskolan; Ivar Lo-Johansson, Moa Martinssons, Jan Fridgård. Inte minst Fib:s folkböcker och Fib:s bokombud gör sedan att böckerna också verkligen når ut till sina läsare i en omfattning som aldrig tidigare. Upplagor kring 100 000 är inte ovanliga.

Vad som händer är alltså att 100 000-tals arbetande människor genom litteraturen får en tydligare bild av sig själv och den samhällsklass de tillhör, även när böckerna koncentrerar sig till individens uppbrott från kollektivet.

Betydelsen av detta går naturligtvis inte att radera ut på en kafferast. Men går den att radera ut på lång sikt?

Finns det segrar som vunnits för evigt? Om det inte finns, då måste traditionen försvaras och återerövrats och ständigt finna nya uttryck för att överleva och få ny betydelse.

En enda lång duell

När min generation växte upp – jag är född 1944 – hade vi alltså på sätt och vis en del gratis. För många av de folkliga författarna själva var, som Lars Furuland påpekat, "fattigtapeten", tidningarna som användes som tapeter på hemmets väggar, inte sällan den första stora läsupplevelsen. Vilhelm Moberg berättar tex att han rev sönder tapeten för att kunna läsa fortsättningen på en berättelse. Kanske kan man i efterhand se det som en symbolisk handling. Arbetarförfattarna hade rivit bort fattigtapeten och ersatt den med sina egna verk.

Mina föräldrar brydde sig om böcker. De hade respekt för författare som "sa som det var". När man tog ut en bok ur bokhyllan skulle man vara ordentlig, sidorna fick inte vikas osv. Böckerna skulle ju hålla länge.

I vår egen bokhylla fanns bla Fridgård's Äran och hjälarna, Ivar Lo-Johanssons Bara

Martin Koch GUDS VACKRA VÄRLD

DEL I

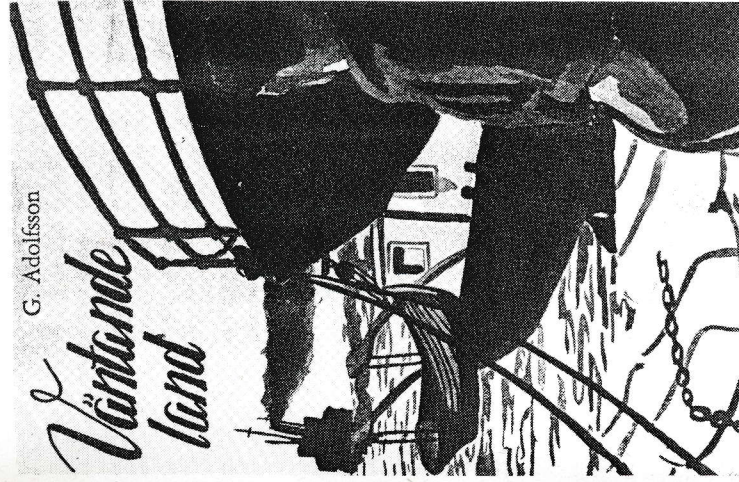
B O N N I E R S

en mor, någon bok av Gunnar Adolfsson. Folke Fridells Död man hand, Moa Martinssons Mor gifter sig, bredvis tex en bok om skogshushållning från min fars tid som elev vid folkskolan i Vindeln, en bok om Leninismens grunder, psalmbok och bibel.

Jag läste också mängder med skräp: dåliga serietidningar – som det fanns allt fler av i kiosken i Sorsele – 25-öresdeckare och 25-öreswestern. När jag inhandlade de där meningslösa morden, det där eviga släntranget fram och tillbaka genom saloonsdörrarna, de eviga stålgrå ögonen mot en ständigt rodnande horisont – då sa min far till mig.

– Varför köper du sån där dynga?

Duellerna i vilda västern gick inte att hålla isär i längden. De flöt samman till ett ostrukturerat skjutande, en enda lång duell. Det var Ivar Lo och Fridgård som överlevde, Inte heller Bernhard Nord och Sigge Stark höll

G. Adolfsson

riktigt i längden. Människorna där var för "automatiska", kärleken för tillrättalagd. Var det inte rentav så att hos tex Sigge Stark själva fattigdomen och bylivet lånat en del ljus från den där ständigt rodnande horisonten?

För få sidor av livet belystes, det verkliga djupet saknade, det blev grunt. Det var som att längta efter att få bada, men tvingas stanna vid fotkölarna i vattenbrynet.

Den egna farstun i ny belysning

Varför överlevde Ivar Lo och Fridgård, varför för överlevde proletärdiktningen?

Min far var skogsarbetare, blev senare skogsförman, utan att familjens förhållanden i grund förändrades. Min mor hade varit piga i en prästgård, sen kocka åt skogsarbetare. Sedan hon gift sig hade hon arbetat hemma.

Varför var det "arbetarlitteraturen" som vann?

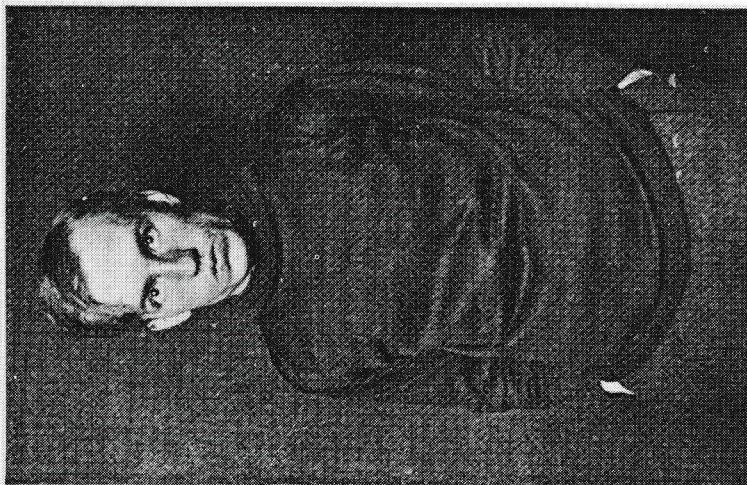
Naturligtvis var det så att vi kände igen oss själva. Andra människor, men samtidigt oss själva. Arbetande människor och deras barn var plötsligt i handlingens mitt. Det var, som Ivar Lo sa, en sanning inifrån. Igenkännandet låg i själva tänkandet och känslorna. Den fanns i detaljerna som formades till helheten. Här har du ditt liv berättat Eyvind Johnson om en sågverksarbetare som heter Larsson och vars historier ibland var korta, bara några ord.

Text:

– En gång gick ett bla ur ramfan. Då höllt på att ta hus i helvete. Då var inte här.

Sådana människor hade jag själv träffat, även om norrlänningarna i allmänhet var både talföra och ordrika.

Maxim Gorkijs mormor påminde mycket om min egen farmor, och jag kände igen kvinnorna hos Ivar Lo, som låg på knä vid vattnet och tvättade.

Dan Andersson
1914

hur han lär och påverkas av andra författare – men samtidigt utvecklas och kan skapa helt nytt. Och den förklarar inte heller riktigt hur det tex kan komma sig att berättelsen "Slagsmål" en gång kom tillbaka från Verandisten med beskedet att skildringen var alldeles för realistisk för att passa där. Dan Andersson själv kommenterade: "Bättre betyg kunde jag aldrig ha fått, och det glädde mig att jag skildrar så hemskt verklighetstroget att idealistövarna inte törs bita i det".

Eller ta det sätt på vilken döden förekommer i Dan Anderssons diktning. Döden finns ju med i praktiskt taget allt han skrev. Vad var det för död? Var det vildmarksromantik, fadd dödsmystik eller vad?

Dan Andersson kom från mycket fattiga trakter i Grangärde finnmark. Spanska sjukan tog, under diktarens levnad, många liv i byarna. Det var också trakter där bolagen skar remmar ur folkets rygg. Är det så konstigt att döden hela tiden fanns med i det han skrev – fruktad, men också en befrielse från ett fattigt och hårt liv? Sista natten i Pindalen och Vaggången vid Kestina är ju båda stora dödsdikter, men de är också sociala, samhälleliga dikter. I Vaggången vid Kestina heter det tex:

Jag kan krypa på knä för en tiggerskas barn
men inte för herrarnas nåd.

Det här är också dikter som ställer frågorna om livet på sin spets. Dan Andersson är inte heller i sina dödsdikter någon hopplöshets poet. En spelmans jordafärd uttrycker ju både vrede och solidaritet, även fast solidariteten är "överflyttad" och bärs upp av naturen:

Och stormen sjunger svart och vitt
och i skum kring Härnaön
sjunga vågorna om ödemarkens nöd.
Över svarta vreda vatten spelar natten upp till
bön,
ty en spelman och en drömmare är död.

Vilket språk han hittade både för vreden och solidariteten! Och hur är det med dikten Spelmannen?

tarskap på nytt. (Dan Anderssons samlade verk, bnd 1–10, med kommentarer och inledningar av Gösta Ågren).

Å andra sidan finns det röster som säger att det mesta som Dan Andersson skrev nu är dött och förklarar hans genomslagskraft med mera allmänmänskliga och tidlösa faktorer: talar om den svenska ensamheten och liknande.

Om de senare rösterna segrar riskerar vi att få det Dan Andersson verkligen skrev ersatt med en *bild* av det han skrev. Det är ju inget ovanligt fenomen när det gäller ett författarskap.

Den senare bilden hålls på att allmänt plan, den tar inte fram och diskuterar konkret. Den visar inte på Dan Anderssons plats i tiden –

Jag ska spela när ni gräva era kära ner i jord,
jag ska spela hela sorgen i en visa utan ord
...

Men ända in i döden vill jag följa er med sång –
och jag vill dö och jag vill spela till uppståndelse en gång

Inte är det här en spelman som flyr! Han är med folket, han är med de sina, och det är för dem han spelar.

Att Dan Andersson inte är någon hopplöshetens poet, och inte heller särskilt mystisk – även om såväl mystik och hopplöshet som vildmarksromantik kan återfinnas hos honom – har då och då påpekats och även ständigt undanskymts. I sin Arbetardikt i kamptid skriver Fredrik Ström:

Dan Andersson sjunger sina melankoliskt romantiska och dock realistiska sjömans- och spelmansvisor. Men han diktar även upproriska sånger och ger gripande sociala porträtt. Till synes är Dan Anderssons dikter hinsides de sociala striderna. Men tränger man djupare in i dem, blottar de ett ömtåligt proletärhjärta till brädden fyllt med bitterljuvt socialt patos. Han har ofta konstskickligt maskerat detta patos. Frågan är om han icke i diktaren principiellt såg proletärens broder...

I en recension i Social-Demokraten den 17 december 1915 skriver Erik Hedén: "Dan Anderssons (dikter och berättelser i Kolvaktarens visor – HÅ) ge liv. Hårt, naket liv.

Just därför handla hans dikter mest om döden".

Och Erik Uhlin framför i sin bok "Dan Andersson före Svarta Ballader" följande tanke:

Främlingsskapet, särarten i hans diktning, sammanhänger med att hans författarskaps mödosamma födelse samtidigt är ett helt folks dödskamp. Själv den siste av sin ätt, märkt av undergångsstämningen, besjunger han ett folk satt i utdöende, den finska enklaven i Sverige.

På det här sättet måste vi ständigt återövrara och återta våra diktare. Annars lever de väl

inte vidare?

Realismen kärnfråga

På Stockholms stadsbiblioteks huvudfilial – avdelningen för litteraturhistoria – har "Proletärdiktning" inget eget kort i ämnesregistret. Hela ämnet finns placerat som "Arbetarlitteratur". På "Arbetarlitteratur" finns 17 kort, varav 13 gäller den svenska arbetarlitteraturen.

Till det allra viktigare – kanske det viktigaste – man kan läsa på detta område hör, enligt min mening, Ivar Lo-Johanssons "Statarskolan i litteraturen". Där säger han bland annat: "Det som sagts här vill enbart visa hur proletärdiktningen – mest av nödvång har stått fritt gentemot arbetarpolitiken. Oskyddad har den fått slåss på två fronter: mot de samhällsskonserverna och mot sina egna.

Det är nödvändigt att den också i fortsättningen står fri. Det finns även från en arbetarregering risk för övergrepp, och det är då proletärdiktningen har att slå larm. Varför skulle den saken överlåtas åt den konservativa litteraturen?

Proletarisering av människan har alltid förekommit. Det är proletären, som oftast är utsatt för övergrepp. Det är därför det behövs proletärdiktning".

"Men tror vi att social diktning är till enbart för arbetarna gör vi samma misstag som motståndarna. Proletärdiktningen är för alla. Proletärdiktningens domän vidgas, inte inskränks därför att den är proletärdiktning".

"De flesta av proletärdiktningens problem kvarstår, av tiden blott förändrade, och det motiverar, att vi behöver en proletärdiktning. 'Proletärdiktning' är inte en för evighet gällande kliché. Den bör förändras efter sin uppgift".

(Ivar Lo-Johansson, "Statarskolan i litteraturen", utsprungligen en artikel, "En ny proletärdiktning" i BLM 1948).

På 40-talet är det inte minst Folke Fridell som får debatten att hålla i sig. Han skriver bl.a. en artikel i Folket i Bild som han kallar "Arbetarna och proletärdikten".

Nu på 1980-talet är det återigen Ivar Lo som tar upp frågan på nytt i sin bok Tröskeln.

Dagens situation, hur är den?

Det finns naturligtvis ljuspunkter, men som helhet är bilden ändå mörk. Det pågår en andlig förslumning i landet.

I en vanlig bokhandel i en medelstor svensk stad kan det i dag vara omöjligt att få tag i en bok av Moa Martinsson eller Jack London. Den senaste lokala kurskatalogen från ABF som jag fick i min hand innehöll många kurser, men inte en enda studiecirkel i skönlitteratur!

När boken får det svårt, är det ett ordentligt varningstecken. Vad händer med vårt samhäl-

le?

En stor del av svaret för den här utvecklingen bär arbetarrörelsen då den eftersatt kulturen.

Vi har en växande kulturbyråkrati – allt fler som "sysslar" med kultur, medan litteraturen sitter allt längre och får det allt snålare.

Det här är en farlig utveckling som ytterst har att göra med demokratin. Vad händer i ett samhälle där läsandet, bildningssträvandena, starkt drivs på reträtt? Vad händer med demokratin?

En slags kärnfråga i detta är frågan om realismen.

Det vore säkert den lättaste sak i världen att nu, 1983, fastna i någon evighetsdiskussion om hur man "korrekt" definierar "arbetarlitteratur" eller "proletärdiktning". Det skulle kunna bli ett riktigt gnetigt samtal som ytterligare bidrar till att döda litteraturintresset i landet. Därför vore det ju också dumt att fastna i ett sådant.

Men hur är det med frågan om realismen?

Tänkte ni på hur Ivar Lo-Johanssons senaste bok recenserades i tidningarna? Det fanns en irritation underifrån i det som skrevs om Tröskeln. En recensent fann Ivar Lo:s uppfattning om de litterära formerna romantisk – dvs tanken att varje miljö, varje arbetskollektiv osv – bär på sitt språk, sin litterära form. En annan störcdes av Ivar Lo:s uppfattning att döden för arbetarklassen skulle vara någonting annat än för andra klasser. En tredje var chockad över angreppet på Sandemose. Ytterligare en hade som huvudsakligt budskap i sin recension att detaljen betyder mycket för Ivar Lo! En rubrik lød: "Ivar Lo skvallrar...". Som vanligt gavs den nya boken av författaren stort utrymme. Irritationen fanns gömd som en slags klåda inne i recensionerna. En författare som Ivar Lo skriver man ju inte ner i första taget.

Vad berodde då irritationen på?

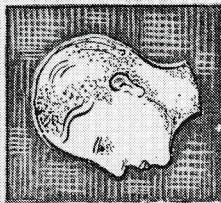
I LO-tidningen tog recensenten fasta på att boken var "En stridsskrift om 30-talet". Frågan är om det inte är just detta som är orsak till klådan?

Ivar Lo:s nya bok tycks ju verkligen vara en ny stridsskrift, han fortsätter att granska verkligheten, han envisas med att ta upp frågan om proletärlitteraturen på nytt osv. Han är inte bara en gammal man som minns. Han är en författare som står kvar i striden, och som fortsätter att slipa sina vapen.

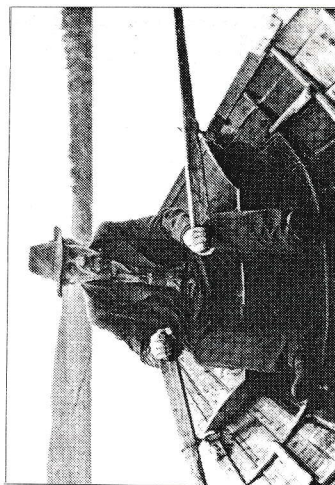
Dikten är ingens träl

Arbetarlitteraturen, proletärdiktningen blir knappast längre föremål för några öppna angrepp. Inte så att den får breda ut sig i onödan, men numera klappar man den ganska vänligt på huvudet. Det vore ju heller inte – med

VILHELM MOBERG

SÄNK SEDEBETYG

Gustav Hedenvind-Eriksson

PÅ MINNETS ÄLV

BOKGILLET

Faran ligger kanske i stället i denna vänligt klappande hand? Samtidigt som man vänligt klappar arbetarlitteraturen på huvudet, sparar man på realismen, och då med stålhättan på. Realismen dödförklaras, stämpas som tråkig, utlevad osv.

Själv tror jag att vi mer än någonsin behöver realismen – tidsdiktning, (som Hedenvind sa), diktning med social tendens, böcker som strävar efter att undersöka verkligheten på nytt, litteratur som är verkligt samhällskritisk. Inte bara "speglar" och "avbildar" och är yta utan djup, utan, som också, för att citera några träffande rader i en recension i Arbetet, "ser igenom de privata och samhälleliga myterna och fångar de förhållanden, de skeenden som kan förklara varför ytan ser ut som den gör".

Det är genom angreppet på realismen, som arbetarlitteraturen nu indirekt angrips.

Angreppet på realismen, är ett angrepp på huvudfrånan i den svenska litteraturen, den radikala, folkliga diktningen.

Varför växte arbetarlitteraturen till en sådan bredd och styrka?

Frågan är, om inte en av huvudorsakerna var, att den just hade förmågan att stå fri från

tex partipolitiken, och inte leddes in i någon fälla.

Dikten är ingens träl, som Hedenvind sa.

De flesta av våra tidigare arbetarförfattare var autodidakter. Men det är en öppen fråga om autodidaktens roll nu är, eller borde vara, "överspelad".

I denna tid av växande byråkrati, institutionernas makt och trendernas valde behövs kanske även "autodidakterna" mer än någonsin, som en motpol?

En ny folkrörelse för den goda litteraturen är nödvändig. Den gamla behövs, och det behövs en ny. Realismen måste försvaras. Alla vi, som tycker om litteratur som på allvar tar sig an verkligheten, måste tänka efter vad vi kan göra.

En ABF-utställning nyligen poängterade den tidiga kampen mot smutslitteratur. Den bedrevs både av ABF och Folket i Bild. Det är hög tid att påminna sig sådana insatser.

Vi står, enligt min mening, inför två avgörande frågor: Skall den betydelsefulla litteraturen drivas ut till ett skri i vildmarken, eller skall den, med Fredrik Ströms ord, förbli sal-
tet i demokratin?

* Ursprungligen ett föredrag hållet på Vaxholms stadsbibliotek.

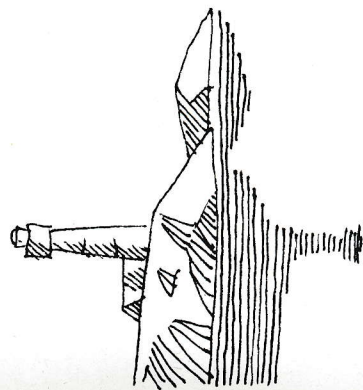
Litteratur bla:

Dan Andersson. Samlade verk, bnd 1–10, Tiden.
Rolf Blom. Folke Fridell Proletärförfattare, LT.
Gustav Hedenvind-Eriksson. Ur en fallen skog.
Gustav Hedenvind-Eriksson. På minnets älv. Bokgillet 1961.
Lars Furuland. Statarnas ombudsman i diktning. En bok om Ivar Lo-Johansson.
Lars Furuland. Folkhögskolan en bildningsväg för svenska författare, Tema 1971.
Erik Hedén. Litteraturkritik 1 o 2.
Gösta Ågren. Dan Anderssons väg, Zindermans 1970.

Fågelstråk

av Hans Ekström

Nära Vänern
intill den gryende dagen
Skagene fyrplats
på utmejslade grå klippor
när mig vinden
sydlig, med kurs
mot de vindpinade
tallarnas böjda kronor
intill strandremsan
vattenvariationer
fritt efter en tonskala

Tegnér måste ses i helfigur

av Jan Lindahl

■ I Förr och Nu nr 3, 1982, skrev Jan Lindahl om Esaias Tegnér. "Debatten" fortsatte i Aftonbladet den 17 januari i år med inlägg av Jan Lindahl och Gunnar Fredriksson. Den senare skrev bland annat: "Tegnér var en fullt frisk anti-demokrat."

"Lindahl säger att det viktiga är Tegnér's kamp mot den reaktionära Heliga Alliansen. Men motviljan mot den berodde på att han hyllade Napoleon, "Hjälten", och föraktade "ryssarna".

"Lindahl beundrar fel Tegnér, läroverksaulans Tegnér".

Lindhals svar på Fredrikssons artikel refuserades av Aftonbladet. Det publiceras här:

Det är intressant notera att Gunnar Fredrikssons Tegnér inte tycks vara en människa i utveckling, utan för honom är den sene konservative Tegnér hela Tegnér, den färdigmonterade bilden. Likaså när Fredriksson ojar sig över att Tegnér ägde den för intellektuella typiska 1800-talsmässiga människoupfattningen, i stället för vår tids.

Ska det vara så svårt att se till helheten, se Tegnér historiskt i sitt sammanhang och i sin utveckling; och se en man som både tänkte och kände, inte en stackars desperado.

Med Fredrikssons bild blir frågor som "Varför tog den radikale Strindberg fram Tegnér som ett tillhugg mot den reaktionäre Heidenstam under Strindbergsfejden?" eller "Varför blev Tegnér aktuell för de demokratiska författarna vid andra världskriget och bundsförvant mot reaktionen?" eller "Varför inrangerade kommunisten Kurt Aspelin Tegnér

bland de 'progressiva romantikerna' mitt under det kalla kriget?" omöjliga att ställa. Men, då jag ändå har ställt dem, skulle svaren på dessa frågor kunna bli att det var för Tegnér's ärkenöjlighets skull?

I stället blir det då lämpligare att besvara frågor typ "Gäller beskrivningen i den idealistiska dikten *Det eviga* för 1980-talet?" eller "Är det inte blott den icke-didaktiska dikten som kan få godkänt, så här i efterhand?"

Men till saken då! Tegnér hade ingen fast grund för sitt motstånd mot Heliga alliansen menar Fredriksson, utan motviljan mot den berodde på att han hyllade Napoleon. "Hjälten", och föraktade ryssarna. Det hade inte mycket med små staters oavhängighet gentemot stormakter att göra, eftersom även Frankrike är en stormakt." Här kan man verkligen tveka om Fredriksson läst Tegnér.

Om vi benar upp det här.

Tegnér's Napoleonuppfattning som den uppges i läroverken: dyrkan, har Fredriksson gott tagit fasta på. Sanningen är emellertid litet annorlunda. Om man studerar Tegnér's dikter, brev och tal före och runt 1815, så finner man bland dikterna blott två som är direkt panegyriska, och detta har sin enkla förklaring i att just då (som Tegnér såg det) Napoleon var den enda som kunde hindra reaktionens seger. Han var för Tegnér en revolutionens son. Annars är han kritisk, och två år efter Napoleons slutliga fall gör han sin summering i *Jubelfest-talet 1817*: "Despotismens tid är förbi. Därför föll också det största och kraftigaste som nyare historien har att uppvisa. Napoleon föll, icke genom sina eländiga motståndare, utan därför att despotismen är alla starka sjäalars uniform; därför att hans ande var rakt motsatt tidsandan med vilken han brottades och som var starkare än han."

Tegnér föraktade ryssarna, det är också en sådan där lärobokssanning. Tegnér's "rysshät" bryter ut vid anfall på Sverige och stärks när Alexander blir den europeiska reaktionens huvudman såsom ledare för den heliga alliansen. När denne dör 1825 hoppas de ljumma på förbättringar, men Tegnér är klar: "Över kejsar Alexanders död gläda sig alla härvarande politiska och liberala kannstöpare omätligt, och förutspå nu rent av en gyllene tid. De narrarna! Om man har en räv eller björn på världstronen..." Det handlar alltså inte om ryssarna, utan om den ryska staten och den ryska reaktionen. Det blir än tydligare i den sena dikten *Kronbruden*: där den ryska staten beskrivs som:

Snart tusendårig

saknar han grunderna än, de första, till människobildning, frihet, ja äganderätt, som fänad säljer man folket.

Att Tegnér skulle ha värvat om små staters oavhängighet och lidit av en viss internationalism är i alla fall inte någon sak man puffar för i skolorna. Men Tegnér försvarade Sveriges oberoende vid det ryska överfallet, jag hänvisar till dikter som *Krigssång för lantvärdet*, *Det eviga* och *Svea*, vilka skrevs under detta hot. Han skrev en solidaritetsdikt för Norge, *Nore*, när de reaktionära fosforisterna ville betrakta Norge som en erövrad provins. Han vände sig mot stormaktsalliansens försök att kontrollera de små staterna, stödde Polens frihetskamp, kampen för Italiens enande och det grekiska frihetskriget. "Skulle jag dessutom säga vad jag tänker om regenternas politik i den vägen, (apropå grekiska frihetskriget) så bleve jag väl hängd eller utleverad till Hel Mahomedanska alliansen", skämtar han i ett brev. Och att en man som kunde formulera stor och skön satir i *Nyåret 1816* ang. heliga alliansens politik:

Hejsan. Religionen är jesuit.

människorätt jakobin.

världen är fri, och korpen är vit, vivat påven – och hin!

(för tidens härskare med Alexander i täten alltså) och fortsatte att bестryka den till tiden var ute, att en sådan man skulle grunda sig blott på "rysshät" och Napoleonbeundran kan bara vara följden av magnifika skygglappar.

Därför är det inte alls förunderligt att Gunnar Fredriksson inte förstår något om "Tegnér som andra världskrigets moraliska auktoritet".

Och om man ville skulle man kunna få till ärkeknölar av exempelvis Strindberg eller Friedegård med tanke på alla deras (ytligt sett) konstiga uttalanden om kvinnorna, makterna, andarna eller vad det nu kan vara. Ser man dem i helfigur blir de emellertid radikala.

Jan Myrdals Barndom

av Lars Andrée

■ Myrdal börjar sin berättelse ungefär där Strindberg avslutar sin i Svarta Fanor. Han visar hur barnet formar sig en identitet i ett karriärprogressivt hem, skriver Lars Andrée i sin anmälan av Barndom.

Jan Myrdal föds in i revolt. Familjekomedien gör honom kall. Han är ett offentligt barn men anammar inte inför offentligheten sin samhällsklass. Den tidiga protesten är ett uppror mot den framtid han ser i sina föräldrar. Strindberg och Vallès finns som direkt bak-

ter.

Jan Myrdal är solidarisk med sin uppväxt; Jean-Paul Sartre förräder sin.

Jean-Paul Sartres mor sa om sonens självbiografi Orden: "Han har inte förstått ett dyft av sin barndom." Gunnar och Alva Myrdal låter sin advokat lämna in en anmälan till Pres-

sens Opinionsnämnd.

Syftet med den åstundade granskningen är inte att få Jan Myrdal fäld i dom, inte heller att få boken åtalad. Angreppet är ohyggligt medvetet. Framtiden skall blockeras: läs Gunnar Myrdal om Alvas reaktion.

Samma typ av medvetenhet riktades 1851 mot Almqvist, 33 år senare mot Strindberg och 1896 mot Fröding.

Avsedd effekt är delvis uppnådd. Kulturredaktörerna ställde på förhand om så att littera-

turdiskussionen skulle utebli.

Jag Myrdals *Barndom* är inte en variant av Strindbergs Tjänstekvinnans son eller Julës Vallès Barnet. Han för dem vidare: hans vrede är inte densamma: "Barndomen är en djup skam som sitter i länge."

Myrdal börjar sin berättelse ungefär där Strindberg avslutar sin i Svarta Fanor. Han visar hur barnet formar sig en identitet i ett karriärprogressivt hem. Jan Myrdal, som i spegelbilden igenkänner sin farfar, och Sissela, som inramas av det stora huset, är resultat av likartat ursprung. De valde olika framtid.

Det enkla levande språket och de friska barndomsintrycken i *Barndom* ger Jan Myrdal ny och större läsekrets.

HJÄLP!

Förr och Nu behöver hjälp av folk som kan jobba med layout och originalmontering.

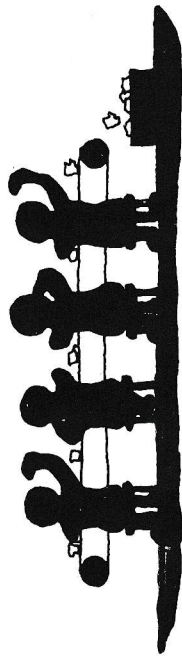
Vill du ställa upp, hör av dig till
Eva Bäckstedt, tel 08/94 62 35

eller

Anne Lidén, tel 0764/31997

BOKANMÄLNINGAR

Ansvariga:
Lars Andrée
Marianne Fors
Fridhemsgatan 46 B
852 42 SUNDSVALL

Ill: Kaj Stuart-Beck

Gunnel och Lars Ahlin. HANNIBAL SEGAREN. 332 s. Bonniers 1982. Pris: ca 125:– ISBN 91-0-045545-8

20 års tystnad var nödvändigt för att Lars Ahlin skulle kunna befästa sitt inflytande. Nu framträder han vitalare, säkrare och än mer skrämmande.

Han lägger sitt språk och sin ideologi över Gunnel Ahlins spridda uppgifter om Hannibal på väg över Alperna. Yadamilk är skrivare åt

Hannibal och sätter sig före att formulera en segrarens teologi. Han skall skapa det epos som ger liv och mening åt Hannibals mäktiga företag.

Den drängtjänst han ålägger sig utföra åt makten vävs in i bedövande retorik: romanen är propbad med pråliga stilgrepp. Yadamilk är i grunden oengagerad och förmår inte iakta skeendet annat än ur ögonvrån. Och där finns ingen glimt.

Bågen spänns hårt i Lars Ahlins litterära återkomst.

Lars Andrée

Martin Andersen Nexö. DITTE MÄNNISKOBARN. Övers. Hinke Berggren. Bearb. Ingvar Lindblom. Del 1 313 s, del 2 303 s. Hammarström & Åberg 1982. Pris: ca 94:–/del

Del 1 ISBN 91-7638-010-6
Del 2 ISBN 91-7638-011-4

Ditte mennekebarn gavs ut 1917–21. När mast tidigare svenska upplaga var Bonniers' 1956. Då läste jag en tårdrypande serieversion i någon veckotidning. Det går bra att förvandla Ditte till en eländeskatalog: oäkting, modern kväver mormodern, stryk och slit och släp, dör utsliten vid 25 års ålder.

Men Ditte människobarn är inte någon sentimentalt förljugen Barn 312. Det är historien om godheten, om den självuppoftande arbetsmyran. Men det är också historien om en klass – från fattiga men självägande fiskare och småbrukare till egendomslösa, som konkurrerar med sin arbetskraft i Köpenhamn. Ditte går under. De som blir kvar har börjat organisera sig. Drömmen om ett bättre liv övergår i kamp.

Marie-Louise Persson

Lars Andersson. BIKUNGSKUPAN. 308 s. Författarförlaget 1982. Pris: ca 115:–

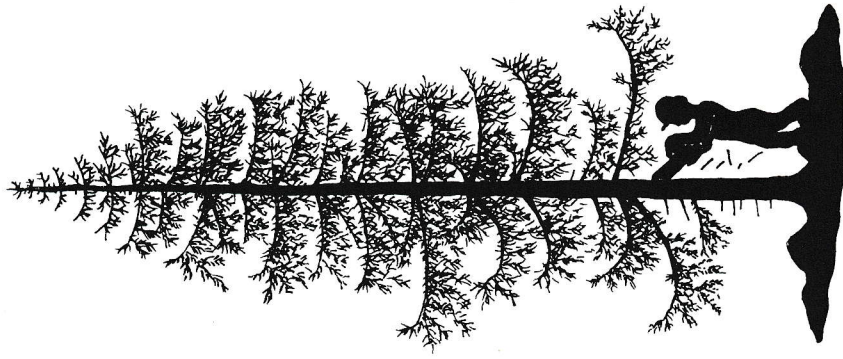
ISBN 91-7054-395

När en roman kritikerrosas och prisbelönas till den grad som Lars Anderssons Bikungskupan fylls läsaren lätt av misstänksamhet. När romanen så inleds med en 60 sidor lång prolog om Författarens sökande och vändor stegras misstänksamheten lätt till visshet.

Desto större blir därför glädjen när Andersson sent omsider släpper loss berättelsen om Emil Thorelius, prästson och medicine studerande i 1880-talets Uppsala. Mot bakgrund av samhällets förändringar och tidens nya idéer får vi följa en (högst normalt) sökande ungdoms vandring ut i livet. Tillvaron i den akademiska provinsen är störd. Det är en ny tid som randas – med oanade möjligheter men, i likhet med vår egen tid, inte helt utan komplikationer.

Rättelse:

I Kent Beglers recension av Karl R. Poppers bok *Det öppna samhället och dess fiender* i nr 4 1982 hade olyckligtvis namnet på en översättare fallit bort. Del 2 av Poppers verk har översatts av Bo Ekström och ingen annan. Red.

Bikungskupan är en mycket välskriven roman inte utan aktualitet. Klart läsvärd – trots upptakten.

Tom Carlson

Lars Ardelius. NYA DRÖMBOKEN. 303 s.
Norstedts 1982. Pris: ca 140:-
ISBN 91-1-821272-7

Det ligger något freudianskt över Lars Ardelius' nya bok vars tema är under- och/eller omedvetna krafterna manifesterande via drömmar. Natt- eller dagdrömmar.

Ett fyrtyotal scener exemplifierar ämnet. Det är tullkontrollör Mårten som ständigt återkommer till sin döde far. Det är bankkvinnan som först efter pensioneringen får syn och ser mänsklighetens vändning mot avgrunden. Det är den urspårade TV-producenten som med hjälp av en privatdetektiv jagar sin egen, förlorade identitet. Osv. osv.

Alltsammans är intressant men i det presenterade skicket tyvärr inte mer än utkast till ett djupare engagemang. Tio-femton normal-långa noveller hade varit bättre.

Birger Andersson

Esaias Baitel. ZONEN. Förord Françoise Riss, efterord Arne Ruth. Övers. Mats Löfgren. Fotobok. 143 s. Bokomotiv 1982. Pris: ca 96:-

ISBN 91-7618-0395

Denna fotobok handlar om ett gäng franska "Hells Angels" med hela rekvisitan av svarta skinnjackor och nazistysymboler och motoreykeldrömmar. Några av bilderna är bra, skarpa och träffande porträtt. Rätt många är lite tråkiga, de lever enbart på sin sensation, exempelvis spädbarn kryper under hakkorsflagga, och har sedan inte mycket mer att ge. Hela "berättelsen" finns i det pratiga förordet, som bygger på intervjuer med Baitel. Ensamma klarar inte bilderna att förmedla hur dessa våldsamma, ofta utslagna ungdomar lever. Det är bildernas största svaghet. I bokens efterord försöker Arne Ruth koppla ihop fransk nynazism, nyhöger och Faurissonaffären med de förvirrade motorcykelgängen.

Ulla Wennberg

Lars Bäckström. FÖRFATTARLIV. 104 s.
Settern 1982. Pris: ca 69:-

ISBN 91-1-814081-5

Svagheten med dessa dagboksfragment och novellskisser är kanske bristen på substans. Texterna saknar riktiga konturer trots att författaren gnor och kopplar beprövade grepp. Han söker exempelvis upp några mästare (Hjalmar Söderberg, Alexander Solzjenitsyn etc) på fiktiv väg, men det är som om mästarna inte vill vara med i leken. Man nästan hör hur Hjalmar gäspar.

Tilläggas bör att Lars Bäckström utdelar polemiska(?) stötar mot Jan Myrdal och Lars Gustafsson och i slutstycket jämförs Uppsala med Phnom Penh. Det var väl ändå en djärv liknelse.

Jan Fogelbäck

Edward Hallet Carr. RYSKA REVOLUTIONEN. Från Lenin till Stalin. Övers. Jaak Talvend. 207 s. Hazras 1981. Pris: ca 71:-

ISBN 91-86192-00-0

Boken är en lättläst sammanfattning av Carrs stora verk i fyra delar, "History of Soviet Russia" (1917-1929). Upplagningen är annorlunda. Den inre politiska utvecklingen varvas med kapitel om ekonomin och utrikespolitiken.

Carr ger struktur åt det kaotiska skeendet. Det är dock en ytans struktur. Klasstriderna blir personstrider, folken och de arbetande massorna skymtar knappt ens. Revolutionen skrider ödesbunden fram. Alla händelser hakar i varandra. Lenins aprilteser 1917 verkar med nödvändighet framkalla en ny tsaristisk despot.

Men även det ytliga har sitt värde. Boken fungerar utmärkt som en repetition av ryska revolutionens viktigaste namn, händelser och årtal. Carr kan - eller kunde - ju dem bättre än kanske någon annan.

Kjell-Arne Johansson

MARC CHAGALL. 160 s. Rikt. ill. LiberFörlag/Moderna Muséet 1982. Pris: ca 130.-

ISBN 91-3890-228-1

Ett stråk av isande kyla viner genom Marc Chagalls sagoskimrande konst. Färgerna är kalla och klara. I en cirkelrörelse manar han fram minnesglimtar från tillvaron i Ryssland. Som en raket skjuter det lyckliga bröllopet in i livet.

Granska noga Lantliv från 1925. Alla Chagalls karaktäristika finns med. Men det leende som ställs i förgrunden är imbecillens och där för blir bilden så omöjlig.

Katalogen till den välbesökta utställningen på Moderna Muséet är utmärkt. Den ger kronologi och många bilder.

Inga Gustafsson

René Char. STRÄNGHET I ETT MANDEL-REGN. Tvåspråkig utgåva. Tolkn., inl. och textkom. Lars Bergquist. 199 s. Norstedts 1982. Pris: ca 94.-

ISBN 91-1-821382-0

Char, f. 1907 och självständig diktareveteran från de franska surrealisternas krets, är en sällsynt, en som lever för de benådade ögonblickens rännor och öppningar i världens fasad, långt bortom dagpolitikens horisont.

Texterna i detta fylliga urval är svåråtkomliga, bilderna branta och blixtrande. Slutentheten är programmatisk, men också problematisk: som läsare säljer jag inte min lyhörighet till vilket pris som helst.

Men den väldiga laddningen känns, som i texterna ur "Hypnos' anteckningar", nedtecknade under tiden som kapten i motståndsrörelsen. Där finns rader som jag inte skulle vilja vara utan: "Frukten är blind. Det är trädet som ser." Eller: "Vara ett med språnget. Inte med festen, dess epilog."

En sådan poet måste man lyssna till, utsätta sig för.

Per Helge

Ingrid Tropp Erblad. KATT BÖRJAR PÅ S. En berättelse om orden och hur det känns att förlora dem. 159 s. LT 1982. Pris: ca 76.-

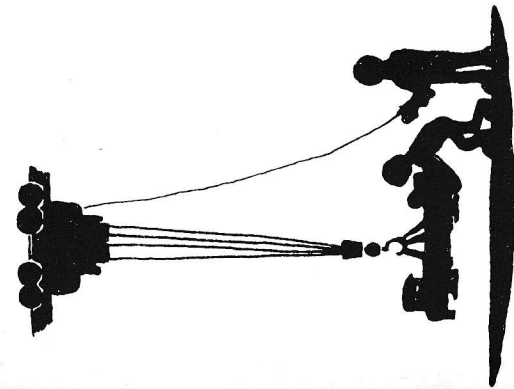
ISBN 91-36-01892-9

Afasi är en språkrubbning till följd av en hjärn-skada, oftast beroende på infarkt. Våren 1976 drabbades Ingrid Tropp Erblad: hon förstod inte längre skriven text, kunde inte själv skriva och orden hon uttalade blev fel.

Erblad hör till det fåtal afasipatienter som blir helt friska. Drygt fem månader efter insjuknandet var hon tillbaka på sitt arbete som copywriter på en annonsbyrå. Hennes starka vilja och omgivningens stöd var en god hjälp på vägen mot tillfrisknandet, återerövrandet av språket.

När Erblad förlorade sitt språk förlorade hon också sin identitet. Därmed inställer sig en reservation: ansattes hon aldrig av förtvivlan och vanmakt? Detta förtar dock inte bokens kvaliteter: Erblad förmedlar personligt hur det känns att inte längre ha förmåga att formulera sina tankar, att kommunicera.

Marianne Fors

Almeida Faria. LUSITANIA. Bilder från revolutionens Portugal. Övers. Amadeu Batel och Marianne Eyre. 204 s. Norstedts 1982. Pris: ca 80.-

ISBN 91-1-821111-9

Lusitania är det gamla Portugals, den forna romerska provinsens, namn. Och som skeppet Lusitania går det forna Portugal och dess representanter under i denna uppföljare till "Brottstycken". En godsägarfamilj står i centrum i denna trilogi - vars första del saknas på svenska. "Lusitania" börjar där "Brottstycken" slutade; godsägaren Francisco har dödats av sina bönder under påsken och tioalet dagar senare är "nejlikornas revolution" ett faktum. Patriarkens död och revolutionen driver familjen in i håglöshet och de bägge äldre sönerna tvingas återvända till ett liv som är en "sorglig parodi på någon pessimistisk komedi". Deras kvinnor sliter sig loss för att fortsätta sina liv utanför Portugal. "Lusitania" är en välgenomförd fragmentarisk roman där de mest kusliga och märkvardiga saker äger rum på ett alldeles naturligt sätt.

Cumhur Doğan Gür

Nils Ferlin. BRÖDER UNDER VINDAR SJU. Dikter och visor ur radiospelen. 144 s. Bonniers 1982. Pris: ca 86.-

ISBN 91-0-045609-8

Under åren 1934-41 skrev Ferlin vistelserna till fem hörspele för radio, ett slags genremålerier där handlingen var underordnad sången och musiken. Programmen var mycket omtyckta, och repriserna och nyuppsättningar genom åren bidrog till att sprida Ferlins popularitet över landet.

Den här volymen innehåller 37 dikter och visor ur hörspelet, de flesta tidigare otryckta. Livet är samma narr- och gyckelspel här som i diktsamlingarna, men tonen är lättare, räljerandet gladare, inom ramen för den välkända ferlinska versmideskonsten. Och så humorn, denna oslagbart effektiva sabotör av mygel och fifvel i stort som smått!

Inga dramatiska, omtumlande nyheter alltså, men ett kärt och uppfriskande återseende.

Per Helge

GUSTAF FRÖDINGS BREV 2. 1892-1910. Utgivna och kommenterade av Germund Michanek och Ingvald Rosenblad. 411 s. Bonniers 1982. Pris: ca 138.-

ISBN 91-0-045562-8

Efter en förtjänstfull forskarsats finns nu Frödings brev samlade så långt det är möjligt. Andra samlingen består av 489 skrivelser som ger ytterligare kännedom om människan bakom dikten. Utan konstnärligt raffinemang, ibland nästan tafatt, meddelar sig författaren med omvärlden. Han är i ständigt behov av pengar och kärlek och skulle så innerligt behöva en stunds ro. Vad kan en likasinnad göra annat än att ösa direkt ur källan? "Jag är sjuk till själen af visioner och grubbel öfver himmel och helvete och yttersta dom och allt och vet icke hur jag skall komma ur det - ibland litet hoppfullare, ibland mer förtviflad, ibland likgiltig". (Ur brev till Ida Bäckman.)

Jan Fogelbäck

William Golding. SJÖFARARES RITER. Övers. Else Lundgren. 239 s. Bonniers 1982. Pris: ca 125:–

ISBN 91-0-045580-6

Berättelsens ram är inte ny. 1800-talets enväldiga segelfartygskaptener, vars sätt att disciplinera skeppets invånare skildras av en priviligierad passagerare, har vi mött förut. Guldtings variant har som huvudtema *den mänskliga förnedringen*, som personifieras av en kaplan. Denne hamnar på grund av berättarens egen prestigelystnad och kaptenens motvilja mot präster i ett ingemansland, i motsättning till alla övriga ombord. De rituella trakasserierna sanktioneras, men när prästens undergång avslöjas som självförfädd lättar hans plågoandars skuldbörda. Allt faller på plats och ve den som ifrågasätter den naturliga ordningen! Det är som vanligt suggestivt berättat med en mörk människosyn som kännetecknar uppbyggelselitteratur för reaktionen.

Dennis Zackrisson

Jan Guillou och Göran Skytte. BERÄTTelser FRÅN DET NYA RIKET. 183 s. Askelin & Häggelund 1982. Pris: ca 86:–

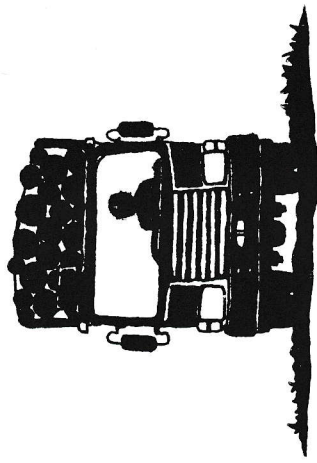
ISBN 91-7684-016-6

Guillou och Skytte har samlat reportage som mäter temperaturen i "Det nya riket". Det blir bitvis en spännande läsning. Urvalet är dock ojämnt. Bäst tycker jag Guillous reportage. Man på mansläger. Man på Matterhorn och Rikets frikännare är.

Skytte når inte till Guillous toppar i sina intressanta och avslöjande reportage om spekulationsmöjligheterna på aktiemarknaden. Skyttes språk är inte i klass med Guillous.

Både Guillou och Skytte föredrar att sätta sig själva i centrum i sina reportage, något som inte alltid höjer kvalitén.

Åke Svidén

BILDEN AV BIBLIOTEKET. En debattbok från Folkbiblioteksutredningen. Red. Bengt Holmström. Ill. 94 s. Liber 1982. Pris: ca 45:–

ISBN 91-38-06589-4

Bengt Holmström, folkbiblioteksutredningssekreterare och stadsbibliotekarie i Malmö, har sammanställt 8 debattinlägg om biblioteken från begynnelsen till den framtida utopin eller realiteten.

Bilderna av biblioteket är många, av högst skiftande kvalitet och intressegrad. Mest läsvärda är de mer personliga betraktelserna av författarna Birger Norman och Sven Lindqvist.

Urvalet tycks mig lite egendomligt, eftersom boken utgivits av Folkbiblioteksutredningen och bör läsas ihop med rapporten "Folkbibliotek i tal och tankar". Detta implicerar en medveten linje i urvalet, en logisk spännvidd. Den finns inte.

En viktig bild av biblioteket saknas helt. Den som visar bibliotekens mediainköp och arbetssätt. Kvalitetslitteraturen sitter nämligen trångt, litterär medvetenhet och folkbildaranda ändå trängre. Den bilden av biblioteket hör till debatten och den kan den intresserade gratis skaffa sig genom ett besök på närmaste folkbibliotek.

Trygve Lundh

Folke Isaksson. GNISTOR UNDER HIMLAVÄTET. Tjugofem kapitel om poesi. 335 s. FIB:s lyrikklubb 1983. Pris: ca 125:–

ISBN 91-550-2798-9

25 mycket läsvärda kapitel om poesi bjuder Folke Isaksson på i "Gnistor under himlavalvet". I reflexionerna över dikternas byggnad är han stillsamt och exakt iakttagande, och i de historiska, tekniska, ideologiska bakgrundsteckningarna är han grundlig, beläst. Alla som tidigare funnit nöje i Lars Gustafssons strandhugg finner här ytterligare en god volym.

Jag fäste mig vid Isakssons behandling av några erotiska dikter av så skilda namn som Andrew Marvell, J H Kellgren och E J Stagnelius. Åtminstone för Kellgrens del borde detta innebära en renässans. Jag hade roligt mitt i all lärdom. I ett annat porträtt, av den tämligen medelmåttige Frans Michael Franzén spänner Folke Isaksson upp analysen mellan Daguerre (fotografins "fader"), Baudelaire och Franzén själv. Ett fullgott hantverk, på ett följsamt, exakt och bildrikt språk.

Jan-Olov Nyström

Kropotkin levde ett händelserikt liv och Jacobssons poetiska dokumentation är rasande effektiv och påminner ibland om den oöverträffade metaforikern Tranströmer. Jacobsson äger inte dennes sparsmakade bildkoncentration, men har ett förunderligt eget tonfall. Så här skildras den mildögd Kropotkins uppvaknande inför det tsaristiska våldet:

"De första skotten

spredda tunna

misstag

som ljudet av en fönsterhake

som slår upp

sedan fler"

En ovanligt styv lyrikdebut.

Trygve Lundh

Eino Jutikkala, Kauko Pirinen. FINLANDS HISTORIA. Övers. fr engelska utgåvan av Jan Wennerblad. Fjärde omarbetade upplagan. 207 s. Natur och Kultur 1982. Pris: ca 155:–.

ISBN 91-27-01157-7

Liksom Elsass-området varit slagfältet där Europas konflikter gjorts upp, har Finlands östgräns varit valplatsen för en huvudlinje i nordisk historia, kampen mellan Sverige och Ryssland. Striderna om denna gräns har så starkt präglat Finlands öden att de kan sägas utgöra kärnan i landets historia.

Finlands erfarenheter på vägen till den nuvarande trängda självständigheten mellan maktblocken äger ännu stor aktualitet. Det finns ju en stark kontinuitet i utvecklingen runt Östersjön: Från 1700-talet och in i vår tid har det ryska inflytandet oavbrutet ökat. Finlands historia erbjuder därför nyttiga perspektiv på vårt eget land. Vår nuvarande utrikespolitik inte minst.

Jutikkalas/Pirinen bok är en god introduktion som reser både intressanta frågor och invändningar. Främst skildringen av perioden 1917–45. Läst med eftertanke ger den dock stort utbyte.

Mats Miliand

Halvdan Koht. FOLKETS TIDSÅLDER. Revolutionsåret 1848 i Europa. Övers. Ingrid Ekman Nordgaard. 208 s. Ordfront 1982. Pris: ca 72:--

ISBN 91-7324-179-2

Det går troll i ord. Vad menar man egentligen idag med "demokrati", "jämlighet" eller "frihet". *Demokraterna* måste ständigt gå tillbaks till källorna: måste alltid ha Paine, Franklin, Diderot och alla pionjärerna i friskt minne. "Friheten" blir annars statens, partiets eller nomenklaturans.

Det är därför ett välkommet initiativ av Ordfronts förlag att starta den nya serien Demokratiskt Bibliotek.

Historikern Kohts bok om revolutionsåret 1848 är ett mästerverk i fråga om att popularisera ett komplicerat förlopp. Författaren lyckas begripliggöra de stora linjerna ur myllret av enstaka handlingar utan att förfalla till för-
enklingar.

Författaren skriver under intryck av andra världskriget. Boken utkom första gången 1948. Koht var socialdemokrat och utrikesminister i norska exilregeringen. Den enda bristen är att författaren inte placerats in i tiden i ett förord.

Svante Svensson

Leszek Kolakowski. SAMTAL MED DJÄVULEN. Övers. Martin von Zweigbergk. 192 s. Brombergs 1982. Pris: ca 72:--

ISBN 91-7608-155-9

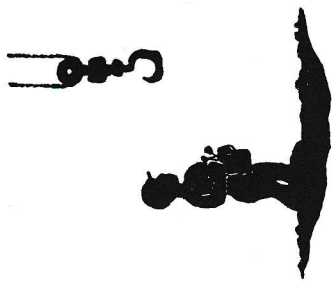
I konstprosa och pastisch samtalar Kolakowski med Djävulen, än en lurvig HornPer, än det arketyipiskt onda. Doktor Luther kastar åter det gamla bläckhornet. Petrus förnekar ånyo tre gånger sin Herre "och byggde därigenom upp den stora kyrkan".

Varför Djävulen? "Hans närvaro gör oss vaksamma inför alla förhoppningar om...en slutgiltig förlikning mellan alla krafter som verkar i världen".

Kolakowski har valt en flertydig form med språkliga distanserings effekter och spegelinier mot text och legend. Som toge han själv inte sin Djävul på allvar? Skall det djävlas bör svavlet också osa!

För övrigt anser jag att även latinska citat bör översättas.

Bertil Jonsson

Milan Kundera. KÄRLEKENS LÖJEN. Noveller. Övers. Thomas Wrigstad. 240 s. Bonniers 1982. Pris: ca 108:--

ISBN 91-0-045677-2

Kunderas typgalleri består huvudsakligen av fyra karaktärer: Den unga, vackra flickan, oftare svårtillgänglig än kåt. Den mogna kvinnan, ibland försmådd men oftast kärlekskrank. Den unge mannen, självupptaget viril men orutinerad. Den medelålders mannen, kroppsligt trög men förslagen. En av de senare hävdar bestämt: "I erotiken söker man efter bilden av sin egen betydelse".

Kring dessa förutsättningar rör sig handlingen i berättelserna, som skrevs före den ryska invasionen av Tjeckoslovakien -68. Om tillståndet i landet några år tidigare säger en av de unga männen: "Jag måste ljuga om jag inte vill ta galningarna på allvar och bli en galning själv". Uttalandet kanske har fått ny aktualitet.

Författaren ser på bild ut att vara en rolig människa. Han har skrivit en svart men samtidigt ovanligt roande bok.

Lennart Nylund

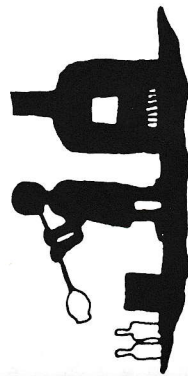
Emmanuel Le Roy Ladurie. KARNEVALEN I ROMANS. Från kyndelsmäss till askonsdag 1579-1580. Övers. Jan Stolpe. 352 s. Atlantis 1982. Pris: ca 135:--

ISBN 91-7486-248-0

Författaren är i Sverige känd genom boken *Montallou*. Han är en *monografisk* forskare som genom att närgången studera en ort under en begränsad tidsperiod söker levandegöra en hel epok. Denna gång är orten en liten stad i södra Frankrike och den tid som skildras två hektiska februariveckor 1580, då den årliga karnevalen förvandlas till ett folkligt uppror mot staten, mot adeln, mot skattetrycket. Men innan Ladurie kan teckna själva karnevalens/upprorets förlopp måste han skildra den historiska bakgrunden, staden och trakten runt omkring, de politiska och sociala förhållandena. Texten är sprängfull av fakta och information. Det är en bok som kanske inte lämpar sig för sträckläsning men som är mycket viktig för förståelsen av vårt Europa.

Jan Stolpes översättning är - som vanligt - lysande.

Margareta Zetterström

Olof Lagercrantz. MIN FÖRSTA KRETS. 193 s. Wahlström & Widstrand 1982. Pris: ca 110:--

ISBN 91-46-14105-7

Några "skisser" kallar Lagercrantz blygsamt sin bok. Men den äger ingenting av skissens omedelbarhet och konkretion. Det är en självbiografi som programmatiskt förklarar sig intresserad av de människor som där skildras.

Lagercrantz vill i stället beskriva sina närmas- te som *representanter* för ett visst samhälle, en viss social miljö. Han karakteriserar dem som "skuldlösa"; ett slags marionetter. Och förmodligen är det denna utgångspunkt som gör boken så opersonlig, så hergårdssval. Lagercrantz säger sig inte äga någon större självkännedom. Det märkliga är att han heller inte tycks vilja känna sig själv. Kanske är stoffet för hett, minnena för plågsamma. Men för läsarnas skull hade det varit av godo om han i större utsträckning ställt sig Jan Myrdals upp- gift i "Barndom": "Hur blev jag? Blev just denne?"

Margareta Zetterström

Georges Lefebvre. 1789. FRANSKA REVOLUTIONENS BAKGRUND OCH ORSAKER. Övers. Claes Gripenberg. Fackgranskning Stefan Björklund. 191 s. Demokratiskt bibliotek. Ordfront 1982. Pris: ca 72:--.

ISBN 91-7324-178-4

Originalutgåvan gavs ut 1939 i Frankrike, vilket gav en av författarens teser särskild spänning, nämligen att en av revolutionens viktiga följder var att en nation skapades av ett folk som själv har rätt att bestämma över sin framtid utan rätt för främmande makt att annektera dess territorium. Den absoluta monarkins fall, tillkomsten av en konstitutionell regering, principen om likhet inför lagen, var andra viktiga resultat som författaren behandlar mot bakgrund av hur olika intressen ställde sig före, under och efter revolutionen. Det gör den till en lärorik revolutionshistoria. Ännu bättre hade boken blivit om förlaget i denna nytgåva - den första svenska översättningen kom 1961 - hade lagt en efterskrift som kommenterat Lefebvres uppgifter i ljuset av nya vetenskapliga rön.

Åke Bergman

Siegfried Lenz. FÖRHISTORIEN. Övers. Brita Edfelt. 477 s. Norstedts 1982. Pris: ca 65:--

ISBN 91-1-821232-8

Originaltiteln är Heimatmuseum, en mycket tydligare titel. Författaren skriver om sitt tidigare hemland, trakterna vid de Masuriska sjöarna i d Ostpreussen som numera tillhör Polen, huvudsakligen om tiden från första till andra världskriget. Ett hembygdsmuseum där landskapets historia dokumenteras spelar en konkret roll i romanen, men är samtidigt en symbol för minne och bevarande. Museet räddas över till Västyskland, där huvudpersonen, jagberättaren, bränner ner det – så börjar romanen. Han berättar sedan hela "förhistorien", och på det viset räddas hemlandets historiska arv medan det förintas – "allt förgång- et finns kvar".

Huvudpersonen är mattvävare, och Lenz har vävt ihop en brokig och fängslande och genom den samtidshistoriska bakgrunden även politisk "matta". Verkligen en mästerverk episk berättelse. En läsupplevelse där om- fångat inte alls känns besvärande.

Martin Grass

Sven Lindqvist. EN GIFT MANS DAGBOK. 334 s. Bonniers 1982. Pris: ca 125:--.

ISBN 91-0-045578-4

Sven Lindqvist. PRAKTIKA. 147 s. Bonniers 1982. Pris: ca 78:--.

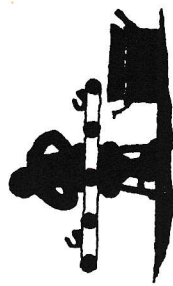
ISBN 91-0-045724-8

En gift mans dagbok skildrar författarens åtta första år som gift. Den tar vid efter En älskares dagbok, då författaren har vunnit den eftersträva Cecilia. Den behandlar, med Sven Lindqvists egna ord, "den äktenskapliga kär- lekens lycka". I en text bestående av kom- menterade dagboksanteckningar och brev får vi följa deras samlivs passion och slitningar och deras starkt känslomässiga förhållande till några nära vänner. Vad som slår mig är förfat- tarens oerhörda självupptagenhet, hans när-

mast förtärande besatthet i förhållandet till dem han håller av eller ser upp till. Vad som intresserar honom är människors förhållande till honom själv, inte deras åsikter och hand- lingar. Trots att det är en utlämnande bok lär den mig väldigt lite om Sven Lindqvist. Var det verkligen samma man som skrev böckerna om Kina och Sydamerika?

Praktika, en moralisk-filosofisk essäsam- ling och tankebok, skrevs i samband med den äktenskapliga kris som skildras i dagboken och ges nu ut igen.

Brigitta Mauritz

Sven Linnér. DOSTOJEVSKIJ. Helgonbild och livsmystik. Ill. 304 s. Atlantis 1982. Pris: ca 115:--

ISBN 91-7486-129-8

Är Dostojevskij realist? Denna fråga har Sven Linnér, professor i litteraturvetenskap i Åbo, belyst i vetenskapliga verk. Denna bok, som främst behandlar Bröderna Karamasov, vän- der sig till en bredare publik.

Ämnet är kolossalt intressant. Dostojev- skijs romaner är fyllda med realistiska element; en från samtidsskildring, en stark medkänsla med de förtrampade etc. Men Dostojevskij ser inte en ny människa växa fram ur en samhälls- omvandling utan ut en förnyad kristen, mys- tisk, livshållning.

Tyvärr fastnar boken i akademism. Linnér skriver tjockt om pseudofrågor: "Är det möj- ligt att skildra helgon realistiskt?". Om Dosto- jevskijs förhållande till annan kristen tradi- tion, hans idémässiga bakgrund, hans inställ- ning till tsarismen (Polen!) får vi läsa i små lösa meningar.

Boken innehåller även bilder av Torsten Billman. Detta gör den värd att köpa trots allt. Svante Svensson

Ivar Lo-Johansson. ORDETS MAKT. HIS- TORIEN OM SPRÅKET. Med trägravvyer av Sven Ljungberg. 269 s. Bonniers 1982. Pris: ca 125:--

ISBN 91-7486-250-2

Bibliofilupplagan ISBN 91-7486-251-0

Ordets makt utkom första gången 1973 och innehöll 11 texter om språkets uppkomst och utveckling och om hur det använts i olika ti- der. Lo-Johansson lyfter tex fram Linné vars storhet författaren menar var att han "beskrev vad han såg" utan att som föregångarna närma sig verkligheten i snirklar och krumbukter. Samma sak kan sägas om Sven Ljungbergs gravvyer. De går rakt på sak och förmår vara sinnliga utan att bli kladdiga, och dramatiska utan att överdramatisera, precis som författa- ren.

Åke Bergman

Edward Lucie-Smith. KONSTHANTVER- KETS HISTORIA. Övers. Bo Rundin. 281 s. Gidlunds 1982. Pris: ca 195:--

ISBN 91-7021-394-1

Att på 280 sidor skriva en översikt över ett så mångskiftande ämne som konsthantverkets historia från antik till nutid, är en nästan omöj- lig uppgift som kräver oerhörda kunskaper. Edward Lucie-Smith har dessa kunskaper.

Han sätter in föremål och hantverkare i sitt sociala sammanhang. Hantverket och den tek- niska utvecklingen ses som en följd av efter- frågan. Hantverkarens roll och status är under alla tider beroende av beställaren.

Trots att greppet är så stort att dynastier och århundraden passerar på några sidor är sam- manhangen spännande och insiktsfullt skild- rade. Tekniken beskrivs kunnigt och lättfatt- ligt och då förlätn man gärna att författaren undslipper sig en och annan formalestetisk yttlig värdering.

Lisen Hessner

Henning Mankell. DAISY SISTERS. 440 s. Ordfront 1982. Pris: ca 135:--

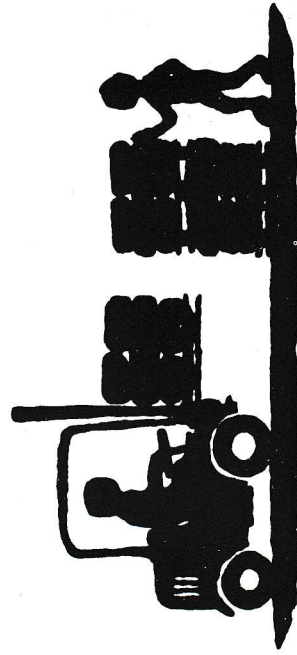
ISBN 91-7324-175-X

Henning Mankells senaste roman Daisy Sis- ters är också hans absolut bästa. I våra stora arbetarförfattare efterföljd har han med stark empati skapat ett porträtt av arbetarkvinnan Eivors uppväxt och mognad till medelålders trebarns-mor.

Den obevekliga verkligheten lägger krok- ben för Eivors planer, men hon försöker göra sin plikt mot livet och släpper inte taget. Eivor är envis och vill forma sitt liv själv. Porträttet är kärleksfullt och konstlat.

Daisy Sisters är en av 80-talets litterära pärlor. En på alla plan imponerande social roman, som ger mycket av svensk efterkrigshistoria och säker miljöskildring. Romanen är skönt befriad från lidandets förlamande grepp.

Matz Davidsson

Rudolf Meidner. OM LÖNTAGARFONDER. Övers. från tyskan Ulrich Herz. 76 s. Tiden 1981. Pris: ca 31:–.

ISBN 91-550-2652-4

Assar Lindbeck. MAKT OCH EKONOMI. Om fondfrågan. 79 s. Akademilitteratur 1982. Pris: ca 52:–.

ISBN 91-7410-212-5

Rolf Englund. SAMTAL OM LÖNTAGARFONDER. Medverkande: Per-Olof Edin, Kjell-Olof Feldt, Stig Malm, Sören Mannheimer, Karl-Erik Nilsson, Berndt Öhman. 144 s. Timbro 1982. Pris: ca 39:–.

ISBN 91-7566-015-6

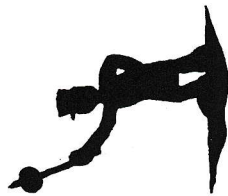
Meidners bok kan läsas som en "den svenska fondmodellens historiebok". Där redovisas motiven bakom det ursprungliga fondförslaget som Meidner själv var huvudförfattare till; sedan hur motiven med tiden har förskjutits; från att främst åstadkomma en demokrativering av näringslivet till att främst förse näringslivet med investeringskapital. Boken är dessutom ett debattinlägg – för löntagarfonder.

Lindbecks bok är också ett debattinlägg – mot löntagarfonder. I några uppsatser granskar han möjligheterna att med kollektiva fonder komma tillrätta med problemen i svensk ekonomi vad beträffar ägande och makt över företag. Den negativa kritiken blandas med positiva förslag till lösningar.

Rolf Englunds bok är ett något annorlunda debattinlägg. Englund, som är civilekonom och *fondmotståndare*, har intervjuat framträdande socialdemokrater och fackföreningsfolk om deras syn på löntagarfonder. Varför bara *fondanhängare*? Englund svarar själv: "Vi fondmotståndare är så övertygade... att vi tror att ju mer folk får veta om fonderna desto kraftigare blir motståndet".

Tillsammans ger dessa tre böcker en uppsjö av argument för och emot, men mest (och bäst) belyser de förvirringen kring löntagarfondsfrågan; en salig blandning av tro och vetande, hopp och fruktan.

Pär Gustafsson

Czesław Miłosz. MAKTÖVERTAGANDET. Övers. Martin von Zweigbergk. 291 s. Brombergs 1982. Pris: ca 105:–.

ISBN 91-7608-054-4

Denna roman av Miłosz handlar om Polen under tiden strax före och efter andra världskrigets slut. Den handlar om hur Polen åter inlemmas i den ryska intressesfären efter att ha frigjort sig bara några årtionden tidigare. Den handlar om det förhållandevis enkla valet – att slåss mot tyskarna – och det något svårare "valet i valet" – att slåss mot tyskarna för att sedan införa en borgerlig demokrati, eller en oberoende socialistisk demokrati, eller en kommunism stödd på den ryska röda armén.

Miłosz själv har ju genom sin emigration deklarerat sin uppfattning om det system som kom att införas, men det har inte lett till någon förenklad skildring med hjältar på ena sidan och skurkar på den andra. I sammanhanget rekommenderas Jerzy Andrzejewskis "Aska och diamanter" som jämförelse.

Lennart Ilke

V.S. Naipaul. BLAND DE RÄTTROGNA. Övers. Rose-Marie Nielsen. 532 s. Bokförlaget Bra Böcker 1982. Pris: ca 150:–.

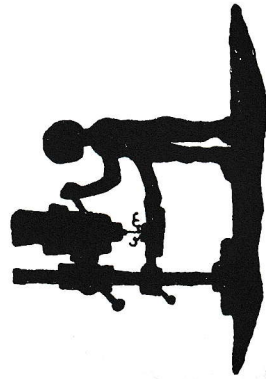
ISBN 91-4614-123-5

Naipaul har rest runt i Iran, Pakistan, Malaysia och Indonesien för att skärskåda islams attraktionskraft och sambandet mellan religionen och den rättslöshet, den sociala och ekonomiska korruption, som följer i dess spår. Han träffar många människor och ställer många frågor – här finns en rad minnesvärda porträtt.

Författarens olikartade upplevelser tycks hindra honom från att dra några mer djupgående slutsatser. Han kommer fram till att det är splittringen mellan västs materialism och islams bud som orsakat den iranska revolutionens urspårning. Sådana försiktiga förklaringar är naturligtvis tillåtna. Utvecklingen i Iran efter Shahens fall är komplicerad och svårförståelig. Kanske har intrycken under resan förskjutit ambitionen från förklarande till beskrivande.

En sak förefaller oomtvistlig: överallt i dessa länder jäser det bland folket.

Martin Landahl

Karl Rune Nordkvist. SOLENS BARN. 232 s. Norstedts 1982. Pris: ca 105:–.

ISBN 91-1-821412-6

11-åriga, efterblivne Olle – son till en mentalt illa utrustad, förförd och övergiven kvinna – blir en dag beordrad att transportera byns ny-tillträdande lärarinna och hennes syster till sjön. Det blir upptakten till ett omaka förhållande mellan Olle och Elisabeth, lärarinnsans lingsjuka syster. Elisabeth säger att hon och Olle är solens barn.

Kring dessa två tecknar författaren med stor skicklighet livet i den lilla norrlandsbyn med handlaren som försnillar, stationskarlen som inte får sin äktenskapliga rätt hos sin friliggiosa hustru och som försöker med Olles mor, arbetarnas strejk som slås ner av myndigheterna och storbolagen, intriger och småskurehet men också tro på de goda krafterna.

Karl Rune Nordkvist är mycket läsvärd.

Birger Andersson

Leif G W Persson. SAMHÄLLSBJÄRARN. 370 s. Norstedts. Pris: ca 125:–.

ISBN 91-1-822262-5

Krimnologen Leif G W Persson har gett ut den sista fristående tredje delen av romantrilogin om brott och straff i dagens Sverige.

Till det yttre är Samhällsbjärarna en berättelse om en utredning om påstådd polisbrutaltet. I sin förlängning är boken en granskning av polisens befogenheter i sin brottsbekämpning. Boken blir därmed också till ett debattinlägg i frågan om Spanark. m.m.

Persson är naturligtvis väl förtrogen med sitt ämne. Därtill är han en utmärkt författare. Trots ämnets traditionella belastning liknar Samhällsbjärarna inget som tidigare skrivits. I vart fall är det en utmärkt roman om ett brott, som sannerligen kräver ett par sena kvällars läsning.

Matz Davidsson

Aleksander Scibor-Rylski i samarbete med Andrzej Wajda. POLSK RAPSDI. Roman. Inl. Anthony Burgess. Övers. Johan Malm. 275 s. Brombergs 1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-7608-144-3

Wajdas omtalade filmer Marmormannen och Järmmannen föreligger här i form av berättelser med samma namn. Genom recherches av en ung filmskapare, Agnieszka, och en radioreporter skildras på ett rapsodiskt och filmiskt, men verkningfullt sätt, Mateusz Birkut, en arbetets hjälte under 1950-talets uppbyggnadsfas i Polen, och hans son, medlem av strejkkommittén i Gdansk 1980. Fadern är en manipulerad hjälte som råkar illa ut när vinden blåser "från ett annat håll", opponerar sig, anpassar sig och skjuts under oroligheterna 1970. Agnieszka och sonens opposition är annorlunda än den av "sina föräldrars generation", och den ser ut att lyckas i och med regeringens överenskommelse med strejkkommittén. Men det officiella Polens svar: "Vi ska krossa dem som maskar! Det lovar jag!" är tyvärr dagens verklighet. En gripande bok.

Martin Grass

Jens Erik Skydsgaard. POMPEJI. En romersk landsortsstad. Övers. Bengt Malcus. 188 s. 24 planscher. 2 utvickningskartor. Zindermans 1982. Pris: ca 140:–

ISBN 91-528-0384-8

79 e Kr begravdes Pompeji under aska och pimpsten (ej lava!), låg sedan helt bortglömt i över tusen år och upptäcktes på nytt 1748. Som källa till kunskap om livet i en romersk landsortsstad har Pompeji självfallet en unik ställning.

Man har kommit invånarna förbluffande nära inpå livet. Text har man fastställt namnet på husens ägare med hjälp av de inskriptioner man funnit på väggarna!

Pompeji-forskningen utvecklas än. Professor Skydsgaard vid Köpenhamns universitet har sammanfattat de resultat som publicerats till dags dato. På ett medryckande sätt redogör han för arbete och liv, stadsplan och arkitektur m m och diskuterar avslutningsvis vad Pompeji lär oss om Rom. Den som får till Italien utan att först inhämta Skydsgaards bok gör troligen ett stort misstag.

Mats Miliand

Han Suyin. MITT HUS HAR TVÅ DÖRRAR. Övers. Magnus K:son Lindberg. 458 s. Norstedts 1982. Pris: ca 175:–

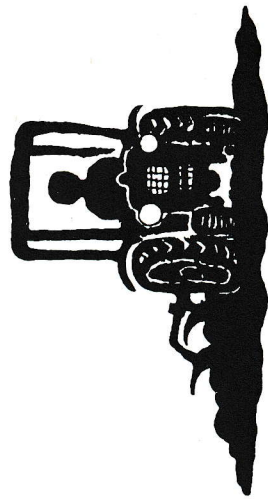
ISBN 91-1-823162-4

Det är de spännande åren 1948–66 som skildras i Suyins självbiografi. Det är intressant när hon berättar om sina resor till Kina; om kampanjerna, det stora språnget, gränsstriderna med Indien och Sovjet m m. Här blir det konkret och hon redovisar en del tidigare okända fakta. Hon gör skeenden förståeliga och hon tänker mer självständigt än tidigare.

Trist blir det däremot när hon skildrar sitt eget liv utanför Kina. Det blir skvallerkigt och pratigt om kolleger, privat i dålig mening.

Boken kunde med fördel kortats, men för den kinaintresserade ger den ändå en hel del.

Stig Hansén

Tore Zetterholm. RESA TILL VÅRT URSprung. Ill med fotografier av Eino Hanski. 121 s. Författarförlaget 1982. Pris: ca 175:–

ISBN 91-70-54-393-3

Bakom den pretentiösa titeln döljer sig turistens "yrvakna" (enl förordet) resa i tiden, snarare från än till vårt ursprung. Detta identifieras med kulturerna i tvåflodslandet mellan Tigris och Eufrat för ca fem tusen år sedan. Bokens behållning är en entusiastiskt intryck till sumerernas och babylonernas civilisationer, vilka utvecklade kilskriften, matematikens positionssystem och geometri halvannat årtusende före Euklides! När resan närmar sig det moderna Irak fördunklas bilderna av Zetterholms liberalt mystiska föreställningsvärld. Här finns ingen imperialism och statistiken blir poesi, vilket naturligtvis inte hindrar ställningstaganden mot tex i-ländernas museistölder men effektivt blockerar förståelsen av såväl stonistisk kolonisation som kriget mot Iran.

Dennis Zackrisson

Sigrid Undset. KRISTIN LAVRANSDOTTER. Övers. Teresia Eurén. 860 s. Norstedts 1982. Pris: ca 96:–

ISBN 91-1-821142-9 (inb)

ISBN 91-1-821143-7 (skinnb)

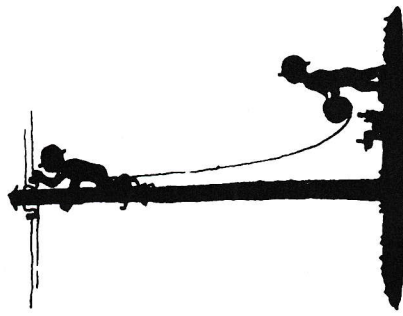
Sedan Kristin Lavransdotter först utkom 1920–22 har den utgivits många gånger, på många språk.

Kristin Lavransdotter är en stor kärleksroman där förälskelsernas romantik ständigt nöts mot vardagslivets krav. Det är en gripande gestaltning av några människor i 1300-talets Norge, då kristendomen var stark men hedendomen ännu inte utrotats. Personerna porträtteras levande och nyanserat (även om en och annan kan tyckas lite väl ädel). Kristin och Erlend är verkliga människor med mänskliga känslor: vänskap, kärlek, hat, misströstan, längtan.

Vi följer Kristin genom livet, från barndomen till döden. Vi gläds med henne och vi lider med henne.

1982, 100 år efter sin födelse, hyllas Sigrid Undset med en svensk nyttgåva av sin stora bok, där de tre delarna samlats till en enda fin volym. Kristin Lavransdotter och Sigrid Undset lever!

Marianne Fors

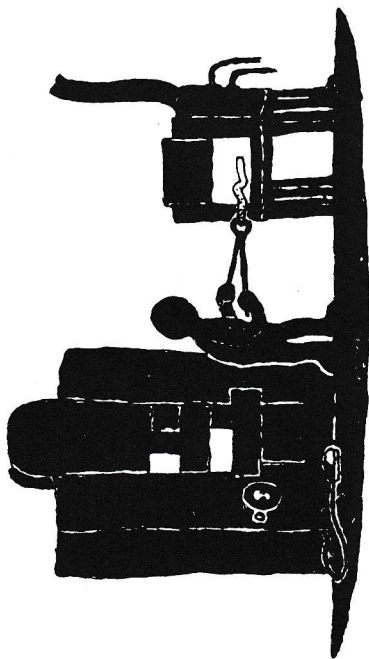

Bengt V. Wall, Dag Widman, Nisse Zetterberg. SIXTEN LUNDBOHN. En studie. Ill. 79 s. Ceres 1982. Pris: ca 185:–

ISBN 91-85718-12-2

Målaren Sixten Lundbohm gick bort i hösten, 87 år gammal och verksam in i det sista. Den första boken om honom kom inte ut förrän 1982. Det är en liten anspråkslös men prydlig volym, fullmatad med bilder. De flesta är tyvärr svartvita, färgbilderna visar hur vackert hans måleri var. Han var kubistpåverkad klassicist, och efter ett långt livs studier målade han oerhört förenklat och monumentalt. Texterna beskriver Sixten Lundbohms utveckling och analyserar hans bilder. Det är dels två omtryckta 50-talsartiklar, dels en ny text av Nisse Zetterberg. Boken innehåller också några texter av konstnären själv och en kortfattad biografi.

Ulla Wennberg

Christa Wolf. LANDET SOM ICKE ÄR.
Övers. Margaretha Holmqvist. 144 s. Nor-
stedts 1982. Pris: ca 78:–

ISBN 91-1-821171-2

Wolfs tredje bok på svenska är ingen roman i vanlig mening. Snarare en filosofisk essä i dialektisk form med korta, ofta aforistiskt tillspetsade meningar.

Författaren fantiserar om ett sammanträffande 1804 i en by vid Rhen mellan de tyska romantikerna Heinrich von Kleist, Karoline von Günterode och Clemens Brentano vilka för ett lidelsefullt samtal med en läkare, en cynisk jurist och en naiv, illitterat köpman. En tämligen hopplös konversation, med fastlåsta positioner, om konstens eviga frågor: självförverkligandet, konstens frihet, steget från idé till handling.

Resonemangen kan överföras till kulturens tillstånd i Wolfs hemland DDR. Centralgestalten von Kleist varnar för Napoleons ankomst: "Eftersom jag har svårt att förstå mig på list och slughet, har jag lärt mig att tåga. En svår, men lönande konst... Korsikanen står för dörren".

Jan Lidén

Luo Zewen, Jean-Pierre Drège, Dick Wilson,
Hubert Delahaye. KINESISKA MUREN.
191 s. Övers. Christer Leopold. Rikt ill. Nor-
stedts 1982. Pris: ca 280:–

ISBN 91-1-823092-X

Ofta nog drabbas man av total förvirring då man går in i kinesisk historieskrivning. Så ock i den mycket vackra boken om Kinas mur.

Qin Shi huangdiö Kinas förste kejsare bedömde uppenbarligen förhållandena riktigt då han lät sammanfoga spridda statsmurar till ett helt. Efter honom löper murens historia genom förfall, vidmakthållande och restaurering. I allt väsentligt tycks den ha fungerat militärt och defensivt. Endast kortvarigt kan den ha haft offensiv funktion. Viktigt borde också vara att påvisa hur muren bundit samman vitt spridda områden genom att skapa en bestående kommunikationslinje. Transsibiriska järnvägen och Kinesiska muren har i långa stycken samma funktion.

I Kinesiska muren berörs problemen men uppgifterna är utspridda i bildtexter, snuttar och kartor. Syntes och pedagogik saknas.

Lars André